मथळ्याखालीं, ज्ञानेश्वरीचा अत्यंत बारकाईनें अभ्यास केलेलें आमचे मित्र श्री. वि. पां. सातपुते यांनीं ज्ञानेश्वरीच्या अभ्यासकांस मार्गदर्शक होऊन रहाणारे ६–७ लेख लिहिले. व अजूनही लिहीत आहेत. गेल्या तीन अंकांपासून श्री. केशवराव प्रधान बी. ए. एल्. एल्. बी. यांनीं भगवान श्रीकृष्णाच्या जीवन कार्यावर आधारलेली व अध्यात्माचा सुंदर रीतीनें उहापोह करणारी " नीलवर्ण घनःश्याम " ही लेखमाला सुरू झालेली आहे. अधिकारी व व्यासंगी लेखकानें लिहिलेल्या या लेखमालेकडे वाचकांनीं जरूर लक्ष पुरवावें अशी विनंती आहे.

× × ×

ह. भ. प. श्रीदासगणू महाराज यांच्या ओवीबद्ध अर्वाचीन श्री भक्त लीलामृताच्या आधारें श्री माणिक प्रभू, श्री अक्कलकोटचे स्वामीमहाराज व श्री. नरसिंह सरस्वती या तीन थोर संतांचा गेल्या वर्षभरांत परिचय करून देण्यांत आला. श्री. दासगणू महाराज यांना श्रीसाईबाबांचे सान्निध्य सुदैवानें लाभलें होते; त्याचप्रमाणें त्यांना त्यांच्या कृपाप्रसादाचाही लाभ घडलेला होता. त्यांनीं चार अध्यायांत बाबांच्या लीलांचा व त्यांच्या शिकवणीचा फार सुंदर परिचय करून दिलेला आहे. त्यांचा निरूपणपूर्वक गद्यानुवाद सुरू केल्यास आमचे साईभक्त-वाचक तो उपक्रम गोड मानून घेतील या आशेनें, त्या दृष्टीनें या अंकापासून पाऊल टाकण्यांत येत आहे. श्री साईसच्चरिताचा आमच्या साईभक्त मित्रांनीं गेल्या पुण्यतिथी अंकापासून सुरू केलेला गद्यानुवादहि अखंड चालू आहेच.

या वर्षभरांतील बाराही अंक एकत्र जमवून ते वरवर चाळून पाहूं लागल्यास प्रत्येक अंक मागील अंकापेक्षां सरस, वाचनीय व मार्गदर्शक असल्याचें आढळून येईल. आमच्या वाचकांची अल्पस्वल्प सेवा हातून घडावी या पवित्र भावनेनें हें कार्य आमच्या अल्प मतीप्रमाणें आम्हीं करीत आहोंत, असें म्हणण्यापेक्षां बाबाच हें सेवाकार्य आमच्याकडून करवून घेत आहेत, असें म्हणणें योग्य होईल. या कार्यांत लेखन सहाय्याच्या व अन्य प्रकारें ज्यांनीं ज्यांनीं सहकार्य केलें त्या सर्वांचे आम्हीं आभारी आहोंत. सर्वांना प्रेरणा देणारे बाबा आहेत. ही यथामति केलेली अल्पस्वल्प सेवा आमच्या वाचकांस आवडूं लागली आहे असें वर्गणीदारांच्या वाढत्या संख्येवरून म्हणतां येईल. श्री साईलीलेवर असाच वाढता लोभ सर्वांनीं ठेवावा एवढीच आमची विनंती आहे.

—संपादक

श्री साईलीला त्रैमासिकाचे अंक

सन १९४८ ते १९५८ पर्यंतचे श्री साईलीला त्रैमासिकांचे कांहीं अंक निम्म्या किंमतीस मिळतील. अंक मिळण्याचा पत्ता:— श्री साईनाथ वाचनालय, शिरडी, ता–कोपरगांव, जि. अहमदनगर

कर्तव्यनिष्ठेचा भव्य आदर्श भरत

—एक रामायणाचा विद्यार्थी

वाल्मिकी रामायणाचें अत्यंत बारकाईनें पारायण करणाऱ्याच्या मनावर ज्या पुरुषश्रेष्ठाचा कायमचा ठसा उमटतो ती व्यक्ति म्हणजे भरत होय. निःसंशय निर्लेप व सर्वांग सुंदर असें चारित्र्य त्या महापुरुषानें प्रगट केलें आहे. त्यांच्या व्यक्तिमत्वास कुठेंही तोड सांपडणार नाहीं. तेथें कलंकास किंवा नांव ठेवण्यास थोडी-सुद्धां जागा नाहीं.

भरताची क्षमाशीलता

भरताच्या जीवनाचा जों जों विचार करावा, तों तों मति गुंग होऊन जाते. तेथें धर्मनिष्ठा व खडतर कर्तव्यनिष्ठा या दोन्हीं सद्‌गुणांनीं परमोच्च शिखर गांठलें आहे. त्या कर्तव्यनिष्ठेची कोणत्याहि वाङ्मयांतील पुरुषश्रेष्ठाशीं तुलना करतां येणार नाहीं. त्याचें राजवाड्यांत आगमन होतांच राणी कैकयीकडून त्याचें स्वागत होतें. ती त्याला आपल्या दृष्टीनें मोठ्या हितगुजाच्या व त्याच्या वैभवाच्या गोष्टी सांगते. त्याला त्याचें मुळींच कांहीं वाटत नाहीं. ज्या गोष्टीनें ती आनंदित झालेली असते त्या गोष्टीमुळें तो पराकाष्ठेचा दुःखीकष्टी झालेला असतो. पित्याचा स्वर्गवास, पूज्य बंधूंचा वनवास, वगैरे प्रसंग ऐकून त्याच्या प्रेमळ व कोमल अंतःकरणावर आघातावर आघात होतात. आणि हें सर्व आपल्या-मुळें घडून आलें याची जाणीव होतांच तो दुःखानें अत्यंत व्याकूळ होतो. त्याला तें दुःख असह्य होतें. त्याला पश्चात्ताप होतो. त्याक्षणीं हें सर्व आपल्या आईनें घडवून आणलें हें समजून तिला तो बोलूं नये ते कठोर शब्द बोलून जातो; परंतु दुसऱ्याच क्षणीं त्याही गोष्टीबद्दल त्याच्या मनाला उद्वेग वाटून तो आईच्या अपराधाची तिला उदार अंतःकरणानें क्षमा करतो. आपल्या आईचे कान फुंकणारी मंथरा हें त्याला समजून येतें; परंतु भरत तिलाही कृतापराधाची क्षमा करतो. दुसऱ्या तिसऱ्यानें रागाच्या भरांत काय वाटेल तें केलें असतें. परंतु भरताच्या ठायीं क्षमाशीलता हाही दुर्मिळ गुण प्रकर्षानें वास करीत होता.

प्रखर कर्तव्यनिष्ठा

गुरुदेव वसिष्ठ, माता कौसल्या व सारे मंत्री, नागरिक भरताला सिंहासनावर बसवि-ण्याची पूर्वतयारी करूं लागतात; त्याला सिंहासनावर बसण्याची आग्रहपूर्वक प्रार्थना करतात. गुरूजनांची प्रार्थना ! तिचा अवमान कोण करील? अशी वैभवश्रीची चालून आलेली संधि

कोण बरें गमावून बसेल ? परंतु भरत संधिसाधु नव्हता; लोभी नव्हता. त्याची धर्मनिष्ठा व कर्तव्यनिष्ठा जाज्वल्य होती. तिच्यापुढें त्याला कशाचीहि पर्वा वाटत नव्हती. त्याला राजवैभव सुखोपभोग नको होते. जीवनांत कर्तव्यपालन हेंच सर्वश्रेष्ठ आहे. मनुष्य जगांत अमर होतो तो वैभव भोगून नव्हे, तर कर्तव्यपालन करून, हा जीवनांतील महामंत्र त्याला माहीत होता.

त्यानें मातेचें, गुरुजनांचें व नागरिकांचें म्हणणें अत्यंत शांतपणें ऐकून घेतलें. त्यानें भरपूर आभार मानले त्यांचे. श्रीरामचंद्रानें वनवासाला जावें आणि मी त्याच्या राजसिंहासनावर बसून राज्यसुख भोगावें, या कल्पनेनें बेहोष दुःखी होऊन तो ढळढळां रडूं लागला. त्यांचें त्या विचारानें अंतःकरण शतशः विदीर्ण झालें ! आणि दुःखानें व्याकुळ व हताश झालेल्या बिकट परिस्थितींतूनही त्यानें स्वतः चोखाळण्याचा व हिऱ्यामोत्यांची पखरण घातलेला असा उज्वल मार्ग शोधून काढिला.

बिकट परिस्थिति प्राप्त झाली असतां, हें स्वीकारूं का तें, अशी संभ्रमाची व गुंतागुंतीची स्थिति प्राप्त झाली असतां तुमचा मार्ग तुम्हींच शोधून काढावयाचा असतो. तुमचें अंतःकरण शुद्ध असलें व पूर्वपुण्याईचें पाठबळ तुमच्यामागें असलें म्हणजे तुम्हांला आपोआप योग्य मार्ग दिसूं लागतो. भरताची पुण्याई फार दांडगी होती.

भरतानें राज्यत्याग करून अरण्यवास पत्करण्याचें ठरविलें व तत्पूर्वी श्रीरामचंद्राचें दर्शन घेण्याचें ठरविलें खरें; परंतु श्रीरामाच्या गैरहजेरींत राज्याचा कारभार उत्तम प्रकारें चालू राहिला पाहिजे, कोणतेंही कार्य स्थगित होतां कामा नये, कशालाही धोका पोहोंचतां कामा नये, याचीहि चिंता त्याला होती. त्याला सुव्यवस्था लावून पुढें जावयाचें होतें. मंत्र्यांच्या व गुरुजनांच्या सहाय्यानें तो सारा बंदोबस्त त्यानें प्रथम केला.

दोघांचाही निर्धार

भरत रामचंद्राच्या भेटीसाठीं व त्याला विनवणी करून परत घेऊन येण्यासाठीं बाहेर पडला. त्याला राजवैभवांत तो प्रवास करतां आला असता; परंतु तसें न करतां एखाद्या तापसाप्रमाणें त्यानें चित्रकूटपर्यंतचा प्रवास केला. कोणाचेंहि स्वागत स्वीकारलें नाहीं किंवा कोणाचाहि थाटामाटाचा पाहुणचार स्वीकारला नाहीं.

भारद्वाज मुनींच्या आश्रमांत व इतरत्र त्याच्यासाठीं सर्व प्रकारच्या सुखसोयी सज्ज होत्या; परंतु कोणाचेंहि मनं न दुखवितां साऱ्या थाटमाटाला त्यानें बगल दिली.

चित्रकूटला पोहोंचल्यानंतर श्रीरामचंद्राचें दर्शन घेऊन त्यानें त्याना परत फिरण्याबद्दल व प्रजेच्या कल्याणासाठीं राजसूत्रें हातीं घेण्याबद्दल परोपरीनें विनविलें. श्रीरामचंद्राची कर्तव्यनिष्ठाही तितकीच प्रखर होती. तोडीस तोड. येथें दोघांचाही निर्धार अवर्णनीय होता. कोणी कोणाला हार गेला नाहीं. श्रीरामानें भरताची समजूत घालण्याचा प्रयत्न किती तरी कसोशीनें व जीव तोडून केला. भरताच्या मनावर त्याचा कांहीं परिणाम घडून आला नाहीं.

या ठिकाणीं भरताच्या बंधुप्रेमाची व प्रखर कर्तव्यनिष्ठेची खरी कसोटी लागते. भरतावर कसोटीचे प्रसंग अतोनात येतात. प्रसंगांवर प्रसंग; परंतु सर्व प्रसंगीं तो उज्ज्वल व धवल यशानें बाहेर पडतो हें त्याचें जीवनवैशिष्ट्य आहे. मोहांत सांपडण्यासारखे, शब्दांत गुंतविण्यासारखे व संभ्रमांत पाडणारे प्रसंग त्याच्यावर किती वरें येतात! परंतु त्याची सद्विवेकबुद्धि थोडीसुद्धां झोपी गेलेली नव्हती. सदा जागृत, सदा तत्पर व सदासर्वकाळ विवेकी.

दोघेही निर्धार

किती लहानपण स्वीकारून व किती गयावया करून श्रीरामचंद्राची परत अयोध्येस येण्याबद्दल त्यानें विनवणी केली व करुणा भाकिली! किती निर्लेप व निर्व्याज प्रेम त्यानें प्रगट केलें! परंतु श्रीरामचंद्र आपल्या वचनास चिकटून राहिले.

भरत त्यानंतर भलता आग्रह करण्याच्या भानगडींत पडला नाहीं. श्रीरामचंद्राचा कल त्यानें जाणला. जसा आपला निर्धार तसा त्याचा निर्धार. जसे आपण कर्तव्यकठोर तसेच तेही कर्तव्यकठोर! येथें कोणी कोणाला दोष द्यावयाचा! दोघेहि समजले—उमजले. दोघांनींहि आपापल्या मार्गानें जाण्याचा निर्धार कायम केला.

भरतानें श्रीरामचंद्राच्या पादुका मागून घेतल्या. त्यांना राजसिंहासनावर बसविलें व स्वतः तापसी वृत्तीनें व्रतनियमांचें पालन करीत चौदा वर्षांचा काळ कंठिला!

किती उदात्तता ओतप्रोत भरली आहे या प्रसंगांत! नाहींतर राज्य लोभानें प्रेरित होऊन आपसांत तंटेभांडणें, झगडे खून व नाना प्रकार घडवून आणण्याची कमालमर्यादा गांठणारे आजकालचे अमानुषी व लोभी प्राणी!

MATUNGA CLEANING WORKS
ESTD. 1934 *Prop.* S. V. PRADHAN
MODI NIWAS, BOMBAY 19
Washers, Dyers and Dry Cleaners.
A Pleasure to You—A Satisfaction to Us
Chemical Cleaners, Super Fine Darners
Master Dyers
FOR
Cotton, Woollen, Silken & Jari Whole Cloths
सर्व तऱ्हेच्या कपड्यांची धुलाई, रंग व रफू काम व्यवस्थित करणार
माटुंगा क्लीनिंग वर्क्स
स्थापना १९३४) मोदी निवास, मुंबई १९ (मालक : एस्. व्ही. प्रधान

'जीवन मम विकसित कर'

त्यागांत जीवनाची सफलता

जो सुखोपभोगांत, ऐषआरामांत व विषयसुखांत नेहमीं सुख मानून त्यासाठीं सदासर्वकाळ धडपडत असतो, अशा माणसाचा सहवास नेहमीं टाळावा. सहवास नेहमीं असावा तो सत्प्रवृत्तीच्या निवडक माणसांशीं. तोच कल्याणप्रद असतो. विषय व सुखलोलुपता ही आसुरी प्रवृत्ति आहे. ती मारक व शेवटीं खड्डयांत लोटणारी आहे. संतांनीं सत्संगाची महति गायिली आहे ती उगाच नाहीं. कामोपभोग हेंच ज्यांचें लक्ष्य असतें त्याच्यापासून भगवंतांचीं पावलें फार दूर असतात. आपणांस तर त्या पावलांजवळ जायचें असतें.

चार पुरुषार्थ

मनुष्यानें चार प्रकारचे पुरुषार्थ साध्य करण्यासाठीं तत्परतेनें झटावें असें सांगितलें आहे. धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष. येथें धर्माला प्रमुख स्थान देण्यांत आलें आहे. अर्थ काय किंवा काम काय या दोन्हीं पुरुषार्थांची प्राप्ति करावयाची ती धर्माच्या सहकार्यानें. या शरिराचा निर्वाह झाला पाहिजे, त्याची वाढ झाली पाहिजे, त्यासाठीं अर्थ पाहिजे तसेंच कामही पाहिजे; परंतु त्यांची साधना अधर्मानें किंवा अनीतीनें होतां कामा नये. सरळ मार्गानें, सत्यानें व संयमपूर्वक त्यांची संपादना केल्यानें मोक्षाचा मार्ग मोकळा होत असतो. न्याय नीतीनें वागण्याचा प्रश्न येथें निर्माण होतो. परमेश्वर हातांत तराजू धरून तुमच्या नीतीची व न्यायाची पहाणी करीत आहे. त्याचें छत्र तुमच्या मस्तकावर आहे हें तुम्हीं विसरतां कामा नये.

आमची वर्णव्यवस्था

शरिराचा निर्वाह करणें, कुटुंबपोषण करणें हें प्रत्येकाचें कर्तव्य आहे. त्यासाठीं जरूर तीं साधनें प्रत्येकास विनासायास व धर्माचें उल्लंघन न करतां उपलब्ध व्हावी अशीच पूर्वकाळीं आपली समाजव्यवस्था होती. समाज सुसंघटित रहावा व सुव्यवस्थित रीतीनें चालावा यासाठीं तर चार वर्णांची वर्गवारी. आजकाल आपण काय बरें पहात आहोंत ? सारी वर्णव्यवस्था कोलमडून पडलेली आहे ! कोणी कोणाला विचारीत नाहीं. एक वर्ण दुसऱ्यावर व दुसरा तिसऱ्यावर आक्रमण करूं पहात आहे. परस्परांतील संघर्ष वाढत चाललेला आहे. पोट कसें भरावें, कुटुंबपोषण कसें करावें ही प्रत्येकाला भ्रांत पडलेली आहे.

हें कसें घडत गेलें तें क्षणभर विचार करून पहा. हा एक दृष्टांत आहे म्हणाना. चारी वर्णांतील लोकांना वंशपरंपरेनें कांहीं ना कांहीं रोजगार धंदे लावून देण्यांत आले होते. काळ असा आला कीं, त्या रोजगार धंद्यांची मातब्बरी पूर्वीप्रमाणें राहिली नाहीं.

ते रोजगार त्यामुळें सोडून जो तो इंग्रजी शिक्षणाच्या मार्गे लागला. कारण? इंग्रजी शिक्षणानें नोकरी मिळते व पोटाचा प्रश्न सुटतो. पहिल्या पहिल्यानें मिळाल्या नोकऱ्या. परंतु नोकऱ्या तरी किती लोकांना पुरविणार? वर्षानुवर्ष इंग्रजी शिक्षण घेतलेल्यांची संख्या अमर्याद वाढत चालली. नोकऱ्या संपल्या! आणि बेकार लोकांचा जमाव वाढत चालला. एका जागेसाठीं शेंकडों लोकांचे अर्ज. एक जागा भरायची आणि नव्याण्णव लोकांच्या पदरांत निराशा पडायची! असा हा प्रकार सतत वाढत चालला आहे. अलिकडे कुठें लोकांचें लक्ष कला, उद्योगधंदे, शास्त्र यांच्याकडे वळूं लागलें आहे. तसें तें वळल्याशिवाय दुसरा तरणोपाय नाहीं.

कठीण मामला

परंपरेनें ज्यांचे रोजगारधंदे चालत आले आहेत असे सुतार, लोहार, सुवर्णकार, शिंपी, मोची, कुंभार, कासार वगैरे व्यवसांतील लोकांचीं मुलें त्या व्यवसायाकडे पाठ फिरवून नोकरीसाठीं इंग्रजी शिकायला जावीं यापेक्षां यापेक्षां दैवदुर्विलास किंवा दुर्भाग्य दुसरें कोणतें असणार?

आज पोटासाठीं जबरदस्त चढाओढीचा सामना खेळावा लागत आहे. परस्परां-तील संघर्ष वाढत चालला आहे. व शांततेला खग्रास ग्रहण लागलें आहे. जिकडे जावें तिकडे अशांतता व असमाधान. अशा या जमान्यांत वावरत असतां आपणांला शांतता व समाधान मिळवावयाचें आहे! किती कठीण आहे हा मामला!

या पोटासाठीं आजकाल आपणास नाना प्रकारचीं पापें आचरावीं लागत आहेत. आणि तीं पापें असून आपणास तीं पापें भासेनातशीं झालीं आहेत.

आमच्या शास्त्रकारांनीं धर्माची फार सुंदर व्याख्या करून ठेविली आहे. ज्याच्या आचरणानें या जगांत आपण सुखासमाधानानें जगूं शकतों व ज्याच्यामुळें आपणास मोक्षाची (निःश्रेयस्) प्राप्ति होऊं शकते तो धर्म. पाश्चात्यांचें लक्ष केवळ ऐहिक अभ्युदयाकडेच असतें. आमचें तसें नाहीं. आमची दृष्टि ऐहिक व पारमार्थिक अशी दोन्हींकडे असतें. उदरंभरण, कुटुंबपोषण हें झालेंच पाहिजे. त्यासाठीं जरूर ती धडपड करावयाची, परंतु ती करीत असतां नाना पापें आचरावयाचीं नाहींत. सदाचाराचा व नीतीचा खून पाडावयाचा नाहीं. आमचें साध्य ऐहिक अभ्युदय एवढेंच नाहीं तर मोक्ष, परमार्थ हें आमचें मुख्य साध्य आहे.

जीवन फुलवायचें आहे

जीवन हें केवळ खाणेंपिणें व मजा मारणें एवढ्याचसाठीं नाहीं; शरीर धारणेसाठीं त्याची जरूरी आहे हें खरें असलें तरी तेंच केवळ आपलें ध्येय नाही. तें करतां करतां आम्हांला जीवनविकास करावयाचा आहे. जीवन फुलवायचें आहे. तें विकसित जीवन-पुष्प आपणास अखेर ईशाचरणीं अर्पण करावयाचें आहे. तेंच तर आपलें अंतिम साध्य आहे. त्या साध्याचा विसर आम्हांला केव्हांही पडतां कामा नये. आमची ईश्वराला नेहमीं अशी प्रार्थना असली पाहिजे कीं, 'जीवन मम विकसित कर, हे परात्परा!'

आमचें जीवन स्वार्थी असतां कामा नये. तें त्यागमय असलें पाहिजे. जगायचें तें केवळ स्वतःसाठीं, स्वार्थासाठीं नाहीं तर परोपकारासाठीं. दुसऱ्यांच्या परोपरीनें उपयोगी पडणें, दुसऱ्याची सेवा करण्याची प्रत्येक संधि साधणें हा आमच्या लक्ष्यबिंदु असला पाहिजे.

कबीर एका ठिकाणीं म्हणतात—' साई इतना दीजिये जासे कुटुंब समाय। मैं भी भूखा ना रहूं, साधु न भूखा जाय ॥ ' भगवंता ! मला एवढें दे कीं ज्यामुळें मी व माझें कुटुंब यांचे रक्षण होईल व माझ्या घरीं जे कोणी साधुसंत येतील त्यांचीही मी योग्य ती संभावना करूं शकेन.

उलटपक्षीं पाश्चात्यांचा जीवनादर्श स्वार्थापुरता आहे. स्वतःला जास्तींत जास्त सुखोपभोग घेतां आले पाहिजेत. सुखोपभोगाला अंत तरी आहे का ? अधिकाधिक सुखोपभोग आपली इच्छा वाढवीत जातात. त्यांची पूर्तता कधींच होत नाहीं. त्यामुळें मनुष्य शांति-सुखाला व समाधानाला आचवतो—पारखा होतो.

ययाती राजाचें उदाहरण

ययाति राजाचें उदाहरण या दृष्टीनें नमुनेदार आहे. त्या राजाला सुखोपभोगाची सर्व साधनें अनुकूल होतीं. त्यानें आपलें सारें जीवन भोगविलासांत घालविलें, तरीहि तृप्ति होऊं शकली नाहीं. आणखी भोग भोगण्यासाठीं त्यानें आपल्या पुत्राचेंहि आयुष्य मागून घेतलें. तरीहि तृप्ति नाहीं. शेवटीं त्यानें हात टेकले व त्यानें एका महान् तत्त्वाचा शोध लाविला. कोणतें तें तत्त्व ? वाटेल तेवढीं साधनें जमवून भोग भोगा. त्यामुळें तुमची तृप्ति होणार नाहीं; तृप्तीचा व समाधानाचा एकच मार्ग आहे. त्यांचा त्याग करणें. त्यागांत तृप्ति, समाधान व आनंद सामावलेला आहे.

पशूंचें जीवन व मानवी जीवन यांत फरक कोणता ? खानापीना व प्रजोत्पादन करना हेंच पशूंचें ध्येय असतें. त्यापुढें त्यांची नजर जात नाहीं. माणसें काय करतात ? तेंच नाहीं का ? मग पशूंत व माणसांत फरक कुठें राहिला ? माणूस खराखुरा माणूस केव्हां होऊं शकतो ? अशा वागण्यानें केव्हांही नाहीं ! माणसाला मनुष्यत्व येतें त्यागानें, दुसऱ्यासाठीं झटण्यानें, दुसऱ्याचें दुःख निवारण करण्यानें. आमच्या साधुसंतांनीं मनुष्यत्वाचा हाच मार्ग सांगितला आहे. मनुष्याला देवपण येतें या करणीनें.

यासाठींच मनुष्य जन्माला आल्याचें सार्थक कशांत आहे हें ओळखून तें सार्थकीं लावण्यासाठीं आपण डोळ्यांत तेल घालून अहर्निश झटलें पाहिजे. जेणेंकरून आपला उत्तरोत्तर विकास होत जाईल, एकेक पाऊल पुढें पडत जाईल, असाच मार्ग आपण स्वीकारला पाहिजे.

'एकला चलो रे'

आपलें जीवन ही एक यात्राच आहे. या यात्रेंत आपणास आरंभीं २।४ सोबती मिळतात. कांहीं काळ त्यांच्याशी आपला संबंध राहू शकतो. प्रत्येकाची प्रकृति वेगळी, आवडनिवड वेगळी असते. एक शांत तर दुसरा रागीट—नेहमी पटावें कसें ? कधीं ना कधीं कोणत्या तरी कारणानें फाटतें. तुमच्याचसारखी दुसरी व्यक्ति तुम्हांला सांपडणार नाहीं; आणि मग तुम्हाला एकट्यानेंच मार्ग कंठावा लागणार.

कोणाचें आयुष्य मध्येंच संपतें आणि तो कायमचा सोडून जातो. एकामागून दुसरा, दुसऱ्यामागून तिसरा अशी जाणाऱ्यांची रांग लागून राहिली आहे. कधीं कोणाचा क्रमांक लागेल हें सांगतां येणें कठीण असतें; आणि मग आपण विचारांत पडतों. अरेरे! शेवटीं मी मागें एकटाच राहिलों! एकटेपणाचें दुःख वाटण्याचें कांहींच कारण नाहीं. आपण एकटे आलों तसेंच शेवटीं एकटे जावयाचें आहे. आपला कायमचा साथी, सहप्रवासी कोणीही नाहीं. आम्हांला स्वतःच्याच दोन पायांवर उभे रहावयाचें आहे व तेच दोन पाय शेवटपर्यंत आयुष्याचा प्रवास घडवून आणणार आहेत.

एकटेपणाचें दुःख वाटण्याचें कारण नाहीं. त्यामुळें घाबरून जाण्याचें, ही मुळींच कारण नाहीं. एकलेपणाचे कितीतरी फायदे आहेत. त्यामुळें तुम्हीं अंतर्मुख होऊं शकतां. कोणीही कोणावर अवलंबून राहूं नये. स्वावलंबन हेंच आपलें ध्येय असावें. कोणी हात देतो कीं नाहीं याची वाट कधीं पाहूं नये. कोणी हात दिला, कोणी सहकार केला तर ठीक; नाहीं तर त्याबद्दल दुःख, खेद न मानतां आनंद मानावा. दुसऱ्याच्या छायेखालीं वाढण्याचें भाग्य वाट्याला आलें नाहीं हें फार चांगलें. जे निराधार, एकटे, त्यांचा साथीदार परमेश्वर असतो. तो तुमच्या अंतःकरणांत जागा होऊन तुम्हांला जरूर ती प्रेरणा देतो. तुमच्या अंतरंगांतील देव जागा झाल्यावर तुम्हांला आणखी काय पाहिजे ? यासाठीं 'एकला चलो रे!' हेंच आपलें ध्येयवाक्य असावें; कारण तेंच आयुष्यांतील महान सत्य आहे.

ज्ञानेश्वरांच्या कार्याची महति

—एक ज्ञानराज भक्त

ज्ञानेश्वरांच्या काळास साडे सहाशें पेक्षां अधिक वर्षांचा काळ लोटला तरीही त्यांचें पुण्यस्मरण आपण अधिकाधिक आस्थेनें आजही करीत आहोंत. तें करण्याची आपणास जरुरी वाटते; कारण त्यानीं आमच्यावर तसेच महदुपकार करून ठेविले आहेत. त्यांच्यामुळें आपला इतिहास, माणसांचे स्वभाव, वळण, वागणूक वगैरे गोष्टींचें आपणास ज्ञान होतें. ज्ञानदेवांचें कार्य, त्याचें महत्व कोणाला अवगत नाहीं. ज्या महाराष्ट्रीयास तें अवगत नाहीं तो महाराष्ट्राबाहेरचा समजला पाहिजे. ज्ञानेश्वरांचें चरित्र तसें मोठें मुळींच नाहीं. अवघें वीस बावीस वर्षांचें. बरें त्यांत राजेरजवाडे, सरदार, मानकरी अगर मोठे राजकारणी पुरुष यांच्या चरित्रांतल्यासारख्या गोष्टी नाहींत. तें अगदीं साधेंसुधें आहे.

ज्ञानेश्वरांचे वडील विठ्ठलपंत हे व्रतस्थ राहून दिवस कंठीत असत. त्यांना विवाह करण्याविषयीं दृष्टांत झाला म्हणून त्यानीं विवाह केला. परंतु त्यांना संसाराचा कंटाळा आला म्हणून ते काशी मुक्कामीं सन्यास घेण्यासाठीं गेले. तेथें त्यांच्या गुरूनें सांप्रदायाला अनुसरून त्यांना प्रश्न विचारला कीं आई, बाप किंवा बायको ह्या तिघांपैकीं कोणाची तुम्याठायीं इच्छा नाहीं ना ? त्यावर त्यानीं उत्तर दिलें कीं, संन्यास धारण करण्याची सर्वांची परवानगी मला आहे. त्यानंतरच गुरूनें त्यांना सन्यास दिक्षा दिली.

विसंगत आशीर्वाद

पुढें कर्मधर्मसंयोगानें एके दिवशीं ज्ञानेश्वरांची मातुश्री व त्यांच्या पित्यांचे गुरुजी यांची आळंदी येथें गांठ पडली. त्यांनीं तिला आशीर्वाद दिला. तेव्हां ती म्हणाली, "महाराज, आपला आशीर्वाद विसंगत आहे. कारण माझे पति संसाराला वैतागून संन्यासी बनले आहेत !" नंतर त्या साध्वीचा पति तो आपला शिष्य असें गुरूजींना समजून आलें. तेव्हां विठ्ठलपंतांस बोलावून त्यांनीं सांगितलें कीं, तुमच्या घरीं पत्नी असंतुष्ट स्थितींत असतां संन्यासधर्म स्वीकारणें योग्य नाहीं. तेव्हां संन्यास सोडून आपण संसार करावा, त्यांत आपलें कल्याण आहे.

गुरुची आज्ञा शिरसावंद्य मानून विठ्ठलपंत संसारांत पडले व संसार चालवूं लागले; त्यामुळें लोकापवादाचें पीक पिकलें. त्यांना नंतर लागोपाठ तीन मुलें झालीं. लोकापवादाचें लफडे मागें लागलें होतें तें कांहीं केल्या टळेना. मोठी विचित्र स्थिती निर्माण झाली. विठ्ठलपंत त्या परिस्थितींत प्रयाग क्षेत्रीं गेले व तेथें त्यांनीं देहत्याग केला ! मुलें लहान. त्यांचा व्रतबंध व्हावयाचा होता. त्यासाठीं तत्कालीन ब्रह्मवृंदाला तीं शरण गेलीं, व आपला व्रतबंध करा अशी विनंती करूं लागलीं.

ब्रह्मवृंद त्या काळचा तो ! त्यानीं सांगितलें कीं क्षेत्राचा दाखला घेऊन या आणि मग तुम्हांला अधिकृत करून घेऊं !

तीं मुलें फिरत फिरत पैठणाला गेलीं. मुलें कसलीं ? अवतारी महापुरुष होते ते ! तेथें त्यांनीं नाना प्रकारचे अद्‌भूत चमत्कार केले. ईशभक्तींत तीं मुलें तल्लीन होऊन जात असत. सूज्ञ पैठणकरांनीं त्यांना उपदेश केला कीं, आपण जो भजनाचा मार्ग स्वीकारला आहे तो कदापि सोडूं नका. तोच तारक होणार आहे. 'अनन्य भक्तीतें अनुसरा.'

ज्ञानदेवांबद्दल बाबांचा आदर

तेथून तीं मुलें आपल्या गावीं आलीं व सतत सात वर्षेपर्यंत त्यांनीं कार्याचे प्रचंड डोंगर उभे केले. ज्ञानेश्वरांनीं गीतेवरील टीका, अमृतानुभव व इतर महत्त्वाचे स्फूट ग्रंथ याच कालखंडांत लिहिले. तेवढ्यानेंही त्यांचें समाधान होईना. नंतर ते संत नामदेवाबरोबर तीर्थाटनास गेले. अल्प कालावधींत आपलें जीवन साफल्य झालें असें समजून त्यांनीं अल्पावधींत समाधि घेतली.

अल्पावधींत चिरंतन काळ टिकून रहाणारी केवढी प्रचंड कामगिरी त्यानीं करून ठेविली आहे ! आज श्री साईबाबांचें आपण पुण्यस्मरण करीत आहोंत. सारे सत्पुरुष आपापल्या परीनें जगदुद्धारासाठीं महान् कार्य पार पाडून व त्या कार्याच्या रूपानें आपली स्मृति कायम ठेऊन गेले आहेत. बाबांना ज्ञानदेवांबद्दल केवढा आदरभाव वाटत असे ! त्यांचा व त्यांच्या कार्याचा प्रेमादरपूर्वक उल्लेख करून बाबा म्हणतात ' जो दशावतार धरिता । जो अल्लाइलाही तत्त्वतां । मूढ जीवांचे उद्धारार्थां । सगुण झाला ज्ञानेश्वर ॥ "

संत एकमेकांस कसे ओळखत असत व मानीत असत, त्याचा दाखला आहे हा !

मराठीचे महान् कारागीर

न्या. मू. म. गो. रानडे यानीं संतांच्या कार्याचा व त्यांच्या वाङ्मयाचा अत्यंत बारकाइनें व संशोधन पूर्वक अभ्यास केलेला होता. ज्ञानेश्वरांच्या जीवन कार्यासंबंधीं व त्याच्या थोरवी संबंधानें ते म्हणतात ' ज्ञानेश्वरांच्या चरित्रांत नाहीं वीर रस, नाहीं करुण रस, कीं नाहीं शृंगार रस, तरीही वीराहून वीर, करुणाहून करुण व शृंगाराहून शृंगार असें कांहीं तरी भव्य व उदात्त त्या चरित्रांत आहे. तेव्हांचीं व आतांचीं साधनें आपण पहा. हल्ली शाळा, पाठशाळा वाटेल तेवढ्या आहेत तशा त्याकाळीं नव्हत्या; असें असतां हल्लींच्या आपल्या मराठीला जी थोरवी व जो भारदस्तपणा आलेला आहे त्याचे मूळ कारागीर कोण माहीत आहे ? तो महान् कारागीर म्हणजे ज्ञानेश्वर ! कित्येक असें गाऱ्हाणें करतात कीं, मराठींत आपले विचार चांगल्या प्रकारें प्रदर्शित करतां येत नाहींत; परंतु मराठींत अर्थगांभीर्य किती आहे हें पहावयाचें असल्यास ज्ञानेश्वरीचें अध्ययन करावें. त्यांत त्यांना दिसून येईल कीं, मोठमोठीं गूढ प्रमेयें, तत्कालीन प्राकृत, तत्सम, तद्भव शब्दांनीं अगदीं सोप्या भाषेंत त्यांनीं प्रदर्शित केलीं आहेत. इतकी ज्यांनीं आमच्या भाषेला योग्यता आणिली त्यांनीं भाषेवर थोडेथोडके उपकार करून

ठेविले आहेत काय? ज्ञानेश्वरीच्या रूपानें त्यानीं आपणास साऱ्या गीतेचें रहस्य समजावून सांगितलें. महाभारतादि ग्रंथांप्रमाणें गीताग्रंथ विस्तृत नाहीं. तरी त्यांत उत्तम रहस्य आहे; आणि तें जगाला स्पष्ट करून दाखविण्यासाठीं ज्ञानेश्वरांचा अवतार झाला.

'तुम्हीं आम्हींही अवतार घेतले आहेत; परंतु आपल्यापैकीं कोणाचा अवतार लोभाचा, कोणाचा कामाचा, कोणाचा आळसाचा तर कोणाचा व्यसनाचा अवतार!'

न्यायमूर्ति रानडेच काय परंतु तत्पूर्वी होऊन गेलेल्या तुकाराम, रामदास व एकनाथ यांच्यासारख्यानीं ज्ञानराजांच्या सर्वश्रेष्ठ कार्याबद्दल त्यांना शतशः धन्यवाद देऊन ठेविले आहेत. श्रीसाईबाबानीं त्याचप्रमाणें आजच्या काळांतील थोर थोर विद्वानांनीं व महापंडितांनी त्यांच्यावर स्तुतिसुमनांचा वर्षाव केला आहे व पुढेंहि तो सतत होत राहील यांत तिळमात्र संदेह नाहीं.

आपल्या महाराष्ट्र सरकारनें 'ज्ञानेश्वरी' या ग्रंथाचें विद्वानाकडून संशोधन करवून तो यच्चयावत् लोकांच्या आटोक्यांत यावा व या ग्रंथराजाचें घरोघर सुस्वागत व्हावें या स्तुत्य उद्देशानें त्याची संशोधित आवृत्ति अलिकडेच प्रसिद्ध केली आहे व ती अवघ्या पांच रु. किंमतीनें मिळण्याची सोय करून ठेविली आहे. या ज्ञानगंगेकडे आतां तरी पाठ न फिरवितां त्यांत यथामति यथाशक्ति अवगाहन करण्यासाठीं आपण झटलें पाहिजे.

विवेकानन्द वाक्सुधा

ईश्वर आमच्या अंतरांत आहे. तो बाहेर नाहीं. मात्र आपण त्याला शोधून काढला पाहिजे.

ईश्वर आहे कीं नाहीं हें वादविवाद करून सिद्ध करावयाचें नसतें. तो ज्याचा त्यानें श्रद्धेच्या बळावर पहावयाचा असतो.

आमचें हृदय हेंच सर्वांत मोठें मंदिर आहे.

तुम्हांला आत्मप्रचीति आली मग दुसऱ्या प्रचीतीची जरूर नसते. स्वत्वाची ओळख पटली म्हणजे इतर आत्म्यांची ओळख सहजासहजीं पटेल.

मनावर ताबा मिळवितां आला पाहिजे. मनाची एकाग्रता हेंच ईशप्राप्तीचें एकमेव साधन आहे. त्याच साधनाच्या सहाय्यानें आपण त्याचे चरणकमल पहावयाचे आहेत.

एकाग्रतेप्रत पोहोंचलेलें मन हा एक दिव्य दिवा आहे. आत्म्याचा कोनाकोपरा त्या दिव्याच्या सहाय्यानें पहातां येतो.

बाबांचें पुण्यस्मरण

श्रीसाईबाबांच्या पुण्यतिथीचा सोहळा म्हणजे आपल्या जीवनांतील दिवाळी दसरा ! किती आनंदाचा व त्यांच्या जीवन स्मृतींत तल्लीन होऊन जाण्याचा हा सोहळा आहे. बाबानीं समाधि घेण्यासाठीं नेमका दसरा साधला व आपल्या लोकोपकारी जीवनाची विजयपताका फडकाविली !

शिरडी ही बाबांची कर्मभूमि. तेथें ते प्रगट झाले व अल्पावधींत फार महत्वाचें कार्य पार पाडून त्याच भूमींत ते विलीन झाले. अशा रीतीनें 'जे एकाठायीं होते । ते सर्वांठायीं भरले ॥'

उत्सव महात्म्य

बाबा समाधिस्थ झाल्यापासून त्यांच्या वास्तव्यानें पूनित झालेल्या त्या पवित्र भूमींत सतत तीन दिवस त्यांचा पुण्यतिथ्योत्सव मोठ्या थाटात प्रतिवर्षी होत असतो. त्या दिवसांत 'साईनाथ गुरु माझे आई । मजला ठाव द्यावा पायीं' या पावन गीतानें तेथील सारें वातावरण रात्रंदिवस दुमदुमून जात असतें.

श्री साईबाबांचें पुण्यस्मरण म्हणजे त्यांच्याठायीं जे दैवी गुण होते त्यांचें स्मरण व यथाशक्ति आचरण. केवळ बाबांची आठवण करून काय होणार आहे ? दर वर्षी त्यांनीं जें लोककल्याणाचें, लोकोद्धाराचें व पर दुःखनिवारणाचें तत्त्वज्ञान अहर्निश आचरणांत आणिलें, त्यापैकीं कोणत्या गोष्टींचें किती प्रमाणांत आपल्याकडून आचरण घडलें, हा विचार आमच्या मनांत अवश्य आला पाहिजे. बाबा प्रत्येकाच्या कल्याणासाठीं झटत होते; आणि आम्हीं काय करीत आहोंत ? आम्हीं आमच्या कल्याणापुरतें व आमच्या सुखा-पुरतें पहात आहोंत; परंतु इतरांच्या सुखसमाधानांत आपलें सुख आहे, इतरांसाठीं झटण्यांत आपलें कल्याण आहे या मंत्राचा उलगडा आम्हांला अद्याप झालेला नाहीं.

बाबांचा आदेश

बाबानीं सर्वांचा निरोप घेतांना सांगितलें आहे कीं, 'मात्र माझें करा स्मरण । विश्वासयुक्त अंतःकरण । ठेवा, करा निष्काम भजन । कृतकल्याण पावाल ॥'

या त्यांच्या आदेशाचा कधीं कोणी गंभीरपणें विचार केला आहे कां ? बाबांचें स्मरण करायचें म्हणजे जी शिकवण व जें तत्त्वज्ञान त्यानीं जीवनभर आचरणांत आणिलें त्याचें स्मरण, त्याचें मनन व त्याचें आचरण, परंतु त्यांच्या शिकवणीचा विचार करायला या धकाधकीच्या काळांत वेळ कुठें आहे आम्हांला ?

बाबा आमच्या दृष्टिआड झाल्यासारखे वाटत असले तरी ते कुठें गेलेले नाहींत. ते आमच्याजवळ आहेत. त्यांचें वास्तव्य आमच्या अंतःकरणांत आहे. त्यांनीं आमच्या अंतःकरणांत स्थान मिळविलें आहे. परंतु त्याची जाणीवच नाहीं आम्हांला.

तशा श्रद्धेनें पहा त्यांच्याकडे; मग ते तुम्हांला दिसल्याशिवाय रहाणार नाहींत. त्यांचें भजन पूजन करायचें तें कोणत्याहि स्वार्थासाठीं नव्हे तर सर्वांच्या कल्याणासाठीं करावयाचें.

जो बाबांना अनन्यभावें शरण जाईल व श्रद्धापूर्वक त्यांचें स्मरण करून त्यांच्या शिकवणीप्रमाणें आचरण करील, त्याच्यापासून बाबा केव्हांही दूर जाणार नाहींत.

आम्हीं काय करावें ?

बाबांची पुण्यतिथि प्रतिवर्षीं येते व जाते; परंतु दर वर्षी बाबांचा मार्ग चोखाळण्यांत आमचें पाऊल किती पुढें पडलें हें आपण पाहिलें पाहिजे. आम्हीं त्या दृष्टीनें स्वतःच्या आचरणावर बारीक नजर ठेविली पाहिजे. प्रतिवर्षी आपलें एक एक पाऊल पुढें पडत गेलें पाहिजे. तें पडत आहे कीं नाहीं, जमेला कांहीं सादर होत आहे कीं नाहीं, याचा हिशोब आपण ठेविला पाहिजे. बाबांच्याठायीं भाव पाहिजे, संपूर्ण श्रद्धा पाहिजे. अर्थात् त्यांनीं जें जें सांगितलें तें तें आचरणांत आणण्यासाठीं आम्हीं झटत राहिलों तरच बाबांचें पुण्यस्मरण केल्याचें फळ आपल्या पदरांत पडणार आहे. नाहींपेक्षां पुण्यतिथि येईल आणि जाईल. आमच्यांत कांहीं एक थोरपालट न होतां आम्हीं जेथें आहोंत तेथेंच राहूं. पुण्यतिथि दिन हा आम्हांला जागे करण्यासाठीं येत असतो. तुम्हीं आम्हीं चार दिवस उत्सव करून मोकळे व्हावें यासाठीं नाहीं येत.

तेव्हां सांगायचें काय ? श्रद्धायुक्त अंतःकरणानें बाबांच्या शिकवणीचें आम्हीं स्मरण करूं या. ती आचरणांत आणण्याची जास्तींत जास्त शिकस्त करूं या. मग बाबा सांगत आहेत कीं, **तुम्हीं जोर काढूं लागा । दुधाची काळजी सर्वस्वीं त्यागा । वाटी घेऊन उभाच मी मागा । पृष्ठ भागा आहे कीं ॥**

आणखी कोणतें आश्वासन पाहिजे आपणाला ?

नवीन वर्गणीदारांसाठीं—

श्री साईलीलेचे वर्गणीदार कोणत्याही महिन्यापासून होतां येतें; अवघ्या वार्षिक पांच रु. वर्गणींत (ट. ख. सह) श्री साई लीलेचे प्रत्येक महिन्यास बक्षशीर अंक मिळून शिवाय तीन विशेषांक मिळतात. हें मासिक प्रत्येक स्त्री पुरुषानें व मुलांबाळांनी वाचून आपलें जीवन सुसंपन्न करावें असेंच त्यांतील लेख असतात. वा. व. रु. ५ पुढील पत्त्यावर मनिऑर्डरीनें पाठविण्यांत यावी.

व्यवस्थापक : श्री साईलीला, ईस्ट ॲंड वेस्ट ई. कं. बिल्डींग,
अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट मुंबई १

सत्पुरुषांचीं चरित्रें, त्यांचें जीवनकार्य व त्यांच्या लीला परम पवित्र व आपणांस पावन करणाऱ्या असतात. त्यांचें पारायण कितीहि केलें तरी त्याची गोडी अवीट असते व तेवढें अधिक पुण्य आपल्या पदरीं पडत असतें. साईभक्तांना श्रीसाईबाबांच्या लीला व त्यांचें जीवनकार्य माहीत असलें तरी त्यांचें पुन्हां पुन्हां पारायण करण्याचें महत्व ते जाणतात. ह. भ. प. श्रीदासगणूमहाराज यांनीं अर्वाचीन भक्त व संत लीलामृताच्या द्वारें ओवीबद्ध चार अध्यायांत बाबांच्या शिकवणीचा अत्यंत सुंदर रीतीनें परिचय करून दिलेला आहे. त्याचाच हा गद्यावतार असून ठायीं ठायीं त्याचें यथामति निरुपणही करण्यांत आलें आहे. आमच्या साईभक्त वाचक बंधुभगिनींस हा प्रयत्न आवडेल अशी अपेक्षा आहे. त्यांनीं कृपा करून दुर्लक्ष न करतां त्याचें अध्ययन अवश्य करावें. त्यापासून झाला तर फायदाच होईल.

श्रीसाईबाबा आणि त्यांची शिकवण

आ प्पा रा व

देवाचे भक्त, मग त्यांचा जन्म कोणत्याही जातींत झालेला असो; ते प्रती परमेश्वर बनतात. निस्सीम भक्ति असली म्हणजे झालें. देव तुमची जात गोत कांहीं पहात नाहीं. तुमचा भाव शुद्ध असला म्हणजे तुम्हांला देवाच्या चरणीं वाव मिळाला म्हणून समजावें. ईश्वराला सर्व जाती सारख्या. तेथें श्रेष्ठ कनिष्ठ हा भाव नाहीं. हृदयांतील प्राण-ज्योत ही सर्वत्र सारखी असते नाहीं का! एकच परमेश्वर सर्वांच्या हृदयांत वास करीत आहे. तुमचा पंथ कोणता, तुमची मतें काय, तुम्हीं कोणत्या पक्षाचे, हें देव पहात नाहीं. तेथें द्वैताला अवसरच नसतो.

देव भावाचा भुकेला

पूर्वी कबीर, कमाल हे भक्त मुसलमान समाजांत होऊन गेले. ते देवाचे परम-भक्त होते. देवानें त्यांची जात किंवा ते कोणत्या समाजांत जन्मले हें नाहीं पाहिलें. त्यांची भक्ति पाहिली. देव भावाचा भुकेला आहे. तुमच्याठायीं भावाचा सुकाळ असला म्हणजे झालें. भगवंत भावानें विकत घेतां येतो. तुम्हांला भगवंत भेटला पाहिजे? मग निस्सीम भक्तिभाव हेंच त्याचें मोल. तें मोल भरपूर प्रमाणांत द्यावें आणि त्याला खुशाल विकत घेऊन आपलासा करून ठेवावें. देवाचे भक्त कोणत्याही जातींत किंवा कोणत्याहि स्थितींत निर्माण होवोत; ते परमभक्त या नात्यानें त्याचे आवडते होऊन रहात असतात. देव भावाचा भुकेला!

गंगेच्या दक्षिणेस चार कोसांवर शिरडी या नांवाचें एक गांव कोपरगांवापासून जवळ आहे. त्या शिरडी गांवांत एकदां एका पुण्यवंताचें आगमन झालें. त्यांना त्यांचे भक्त 'साईबाबा' या नांवानें संबोधूं लागले. ते मूळ रहाणारे कुठले, त्यांचा आगापिछा काय, हें कधीं कोणाला समजलें नाहीं. ते नेहमीं आनंदांत असत. कशाचीहि चिंता नाहीं. 'बाबा, तुम्ही आलांत कोठून ? आपलें नांव-गांव तरी सांगा !' असे प्रश्न कोणी विचारले असतां ते सांगत असत कीं, 'आकाशांत मेघांचा गडगडाट होतो आणि जमिनीवर पाऊस कोसळतो, तसाच मीहि कुठून तरी आलों. आमचा ठावठिकाणा कांहीं नाहीं. आम्हीं निर्गुण. कांहीं ना कांहीं कर्म आमच्या हातून घडलें व त्यामुळें हा देह प्राप्त झाला. यापेक्षां दुसरें कांहीं नाहीं. या पिंडाला देह म्हणतात. या देहानें आम्ही आपल्यामध्यें वावरतों म्हणून आम्हीं देही व सारें विश्व हेंच आमचें गांव. आमचे आईबाप कोण म्हणून विचारतां ? आमच्या वडिलांस ब्रह्म म्हणतात आणि आमची आई माया. त्यांच्यामुळें आम्हांला हा आकार प्राप्त झाला.'

लोकांनीं त्यांच्यासंबंधीं त्यांना कितीही प्रश्न विचारले तरी हेंच त्यांचें ठराविक उत्तर असे. हें सारें जग नाशिवंत आहे. येथें टिकणारें, रहाणारें असें कांहीं नाहीं, हीच त्यांची नेहमींची भावना असे. शिरडींत आल्यापासून या महाराजांनीं नाना प्रकारचे चमत्कार केले. त्या सर्वांचें वर्णन करण्याची शक्ति आमच्याठायीं मुळींच नाहीं.

बाबांचा दीपोत्सव

शिरडी हें गांव अगदींच लहान. तेथें दुकानेंही फार थोडींच होतीं. आणि जीं होतीं तीं हिंग, मिरच्यांचीं होतीं. त्या दुकानदारांजवळ जाऊन महाराज तेल मागून घेत असत व तेलाच्या सहायानें मशिदींत व देवळांत दिवे लावीत असत. अशा रीतीनें साईबाबांनीं किती तरी वेळां दीपोत्सव साजरे केले परंतु पुढें व्यापारी तेल द्यायला कुरकूर करूं लागले. यांना उठल्यासुटल्या फुकटचें तेल द्यायचें म्हणजे काय ? आम्हीं यांचें वेऊन खाल्लें आहे, असे त्यांना वाटायचें. एकदां दुकानदारांनीं एकत्र जमून काय आपसांत विचारविनिमय केला. हा त्रास कसा बरें दूर करायचा ? यांना रोज तेल द्यावयाचें कुठून, शेवटीं त्यांनीं ठरविलें कीं हे तेल मागायला आले म्हणजे त्यांना तेल नाहीं, संपलें, म्हणून सांगायचें आणि त्यांना वाटेला लावायचें !

बाबा नेहमींप्रमाणें तेल मागण्यासाठीं दुकानावर आले, तेव्हां पूर्व नियोजित योजनेप्रमाणें दुकानदारांनीं त्यांना तेल नाहीं, संपलें म्हणून सांगितलें. त्यांचें तें उत्तर ऐकून बाबांना आश्चर्य वाटलें. स्वतःशींच म्हणाले, खोटें बोलणें म्हणजे यांच्या हातचा जणूं काय मळ होऊन राहिला आहे. त्यांत अवघड असें त्यांना कांहीं वाटत नाहीं. त्यामुळेंच यांची ही अधोगति झालेली आहे. अशा स्थितींत त्यांना डोकें वर करायला मिळत नसलें तर त्यांत नवल कसलें ? देव त्यांना दुरावला आहे त्यांचें तरी कारण काय ? उत्तरोत्तर यांचें पतन होत जावयाचें. हे असेच आपल्या कर्मांमुळें खालीं खालीं पडत जाणार ! ज्याची जीभ खोटें

बोलण्यांत सराईत झाली आहे, त्याच्यासारखा महापातकी तोच. त्याला पातक्यांचा मुकुटमणी म्हणणेंच शोभेल. त्याची व देवाची भेट केव्हांहि होणार नाहीं. जो नेहमीं सत्य बोलतो व न्यायनीतीनें वागतो त्याचा भगवंत दासानुदास होऊन रहात असतो. तो सर्वस्वी त्याचाच होतो. सत्य वचनाचें, सत्यानें वागण्याचें फळ फार मोठें आहे. जप, तप हीं त्यापुढें कांहींच नाहींत. ' सत्य पुण्याईचा घाट । सत्य ही मोक्षाची वाट । सत्य आनंद–नदीचा घाट । तें सत्य न सोडावें ।। ' सत्याची महति एवढी मोठी आहे. यासाठीं नेहमीं सत्याचरण करण्याकडे लक्ष असावें.

एक अलौलिक कृत्य

त्या वाण्यांच्या तोंडून असत्य वाणी निघाली त्यामुळें बाबांना खंत वाटली; परंतु कांहीं न बोलतां ते तसेच तेथून घाईघाईनें निघाले व आपल्या निवासस्थानीं आले. या घटनेनंतर त्यांनीं एक अलौकिक कृत्य केलें. बाबांची लीला खरोखर अगाध आहे.

मग बाबांनीं काय केलें ? मशिदीच्या सभोंवार त्यांनीं पणत्या मांडून ठेविल्या. त्यांत मोठाले कांकडे ठेविले. त्यावेळीं आसपास उभे राहून सारे लोक आतां पुढें काय मजा होते हें उत्सुकतेनें पहात होते. त्यांची आपसांत कुजबूज चालली होती कीं, तेलाशिवाय दिवे पेटणार कसे ? ही काय थट्टा आहे ! पणत्या आणल्या, त्यांत वाती घातल्या, एवढ्यानें काय होणार ? तेल आहे कुठें ? आणि त्याशिवाय पणत्या पेटवूं पहाणारा हा वेडापीर नाहीं का ? खडकांवर बी पेरलें तर तें कधीं रुजणें व त्याला कोंब फुटणें शक्य आहे ? वांझोटीला कधीं मूलबाळ झालें आहे का ? शहाणा माणूस असें भलते सलतें केव्हांही करणार नाहीं. हा वेडा नाहींतर काय ? नुसता वेडाच नव्हे तर वेड्यांचा मुकुटमणी ! याला अज्ञानी व मूर्ख लोकांचा राजा म्हणणें शोभेल ! तेलाशिवाय दिवे पाजळायला निघाला आहे ! याची अक्कल कुठें गेली समजत नाहीं.

अशा रीतीनें ते लोक आपसांत बडबड करीत होते. इकडे बाबा आपल्या कामांत गर्क होऊन गेले होते. एखादी सांजवात लावायला पुरेल एवढेंच तेल त्यांच्या हातांतील टमरेलांत होतें. तें घेऊन ते मशिदींत गेले. तेवढ्यांत तेथें हजर असलेले नानासाहेब डेंगळे चेष्टा करण्यांत गुंतलेल्या लोकांना उद्देशून म्हणाले, ' तुम्हीं सारे लोक आंधळे आहांत; काय समजतें आहे तुम्हांला ? उगाच एखाद्याची निंदा करायची म्हणजे काय ? कोणाची काय योग्यता आहे हें समजून घ्यावें, उगाच अविचारानें तोंडाला येईल तें बडबडत सुटूं नये. कोणाची काय योग्यता आहे हें तुम्हीं जाणूं शकत नसलां तरी भगवंताला त्याची जाणीव असते. एखादा हिरा चकचकीत गारांमध्यें पडलेला असला तरी त्याला गार म्हणतां येईल का ? हिरा तो हिरा व गार ती गार. दोघांची तुलनाच करतां येणार नाहीं. धीर धरून थोडा वेळ स्वस्थ रहा व यानंतर हा फकीर काय चमत्कार घडवून आणतो तें स्वस्थपणें पहा ! उतावळेपणानें वाटेल ते कयास बांधण्यांत व उगाच बडबड करण्यांत काय बरें फायदा आहे ! '

अशा रीतीनें तेथील ‘ बच्या ’ लोकांची समजूत घालून डेंगळे मशिदींत आले व कांहींएक न बोलतां पुढें काय चमत्कार घडतो हें उत्कंठेनें पहात राहिले.

पणत्या पेटूं लागल्या

तेवढ्यांत बाबांनीं काय केलें पहा ! टमरेलांतील त्या तेलांत अर्धें पाणी घातलें व तें पिऊन आणि आत्मारामाला अर्पण करून ते मोकळे झाले. तेलमिश्रित पाणी गिळंकृत केल्यानंतर टमरेल भरून साधें पाणी घेतलें व तेलाऐवजीं तें पणत्यांत ओतण्यास आरंभ केला. साऱ्या पणत्या पाण्यानें भरल्यानंतर बाबांनीं एकेक पणती आगकाडीच्या सहाय्यानें पेटविली. आणि काय चमत्कार पहा ! साऱ्या पणत्या संथपणें पेटूं लागल्या व आपल्या प्रकाशानें त्यांनीं सर्वांचे डोळे दिपविले. डेंगळे आश्चर्यानें थक्क झाले व त्यांनीं त्या भरांत धांवत जाऊन बाबांचे पाय धरले. डेंगळेच कां ? त्या चमत्कारानें सर्व लोकांना आश्चर्याचा धक्का बसला. त्या पणत्या रात्रभर शांतपणें पेटत होत्या व प्रतिक्षणाला लोकांच्या आश्चर्यांत भर घालीत होत्या. ‘ केवढा हा बाबांचा अधिकार ! तेलाऐवजीं पाण्याचा वापर करून पणत्या पेटविणें ही साधीसुधी नव्हे तर अघटित घटना होती. ईश्वराशिवाय असला चमत्कार करण्याचें सामर्थ्य दुसऱ्या कोणांत असूं शकेल ? बाबा म्हणजे प्रति परमेश्वर आहेत.’ असें जो तो स्वतःशींच म्हणूं लागला.

बाबांची योग्यता अनन्यसाधारण आहे. ते दिसतात तसे नाहींत अशी जाणीव लोकांत होऊं लागली. आतां कुठें शिरडींतील लोकांना बाबांची ओळख पटली. सारे लोक एकत्र जमले व आपल्या हातून घडलेल्या अपराधांची क्षमा मागण्यासाठीं बाबांपाशीं आले. सर्वजण अत्यंत नम्रतापूर्वक हात जोडून म्हणाले, ‘ बाबा ! आम्हीं अपराधी आहोंत. क्षमा करा आम्हांला. रागावूं नका. आम्हीं तुमचीच पोरेंबाळें आहोंत. तुम्हींच आमची आई. आई आपल्या मुलांवर कधीं रागावते का ? आणि रागावली तरी बाळांचे अपराध पोटांत घालून त्यांना ती प्रेमानें कुरवाळीत नाहीं का ? तुम्हीं कृपासागर आहांत. आमच्यावर दया करा आणि आम्हांला जवळ घ्या. ज्ञानाचा प्रखर सूर्यप्रकाश जर कुठें पहायचा असेल तर तो तुमच्याठायीं पहायला मिळेल. साऱ्या सद्‌गुणांचें माहेरघर आपणच आहांत. शांततेचा व क्षमाशीलतेचा मेरूपर्वत जर कुठें पहायचा असेल तर तो तुमच्याठायींच पहायला सांपडेल. मग बाबा ! नाहीं का आम्हाला क्षमा करणार ?’

त्यांना पश्चात्ताप झालेला पाहून बाबा गहिंवरले. अपरंपार करुणेनें ज्यांचें अंतःकरण सदासर्वकाळ व्यापलेलें, त्यांना दया आल्याशिवाय कशी राहील ?

बाबांची तळमळ

त्या सर्वांना उद्देशून बाबांनीं जो उपदेश केला तो प्रत्येकानें आपल्या हृत्पटलावर खोदून ठेवण्यासारखा आहे. बाबांच्या आवाजांत करुणा होती, तसाच निर्धारही होता. सर्वांची सुधारणा व्हावी व सर्वांनीं योग्य मार्गानें जाऊन आपापलें कल्याण साधावें हीच तळमळ त्यांच्या बोलण्यांत दिसून येत होती. ते म्हणाले, “ बाबांनो ! शांत चित्तानें मी काय म्हणतों तें सावधानपूर्वक ऐका. सत्याचरण केव्हांही सोडूं नये. आपल्या

सोडून खोटा शब्द केव्हांही निघूं नये. आपलें सारें बोलणें, वागणें असें असावें कीं जेणेंकरून श्रीहरीला आनंद वाटेल. त्याला आवडणार नाहीं अशी गोष्ट आपल्या हातून केव्हांही घडूं नये. कोणाचा घातपात करूं नका. कोणाचें वाईटही चिंतूं नका. देवानें संपत्ति दिली असली तर तिचा व्यय सत्कार्यासाठीं अवश्य करावा; शक्तीनुसार दुसऱ्यां-साठीं जें कांहीं करतां येईल ते करीत जावें. तुमच्या कल्याणाचा हा मार्ग मी दाखवून देत आहे. या मार्गानें तुम्ही जाऊं लागलांत म्हणजे तुमची व नारायणाची एक दिवस भेट झाल्याशिवाय रहाणार नाहीं. मी सांगत असलेलें हें त्रिकालाबाधित सत्य आहे. तें आपल्या अंतःकरणावर सदासर्वकाळ कोरून ठेवा. ”

बाबांचा हा सदुपदेश सर्वांना आवडला. सर्वांनीं माना डोलविल्या व बाबांना वंदन करून सर्वजण मोठ्या आनंदानें व समाधानानें आपल्या घरीं गेले.

साईमहाराज हे महान् योगी. त्यांचा योगाभ्यास दांडगा. त्यांचें वर्णन आम्ही कुठवर व कसें करावें ? त्यांच्या अगम्य लीला वर्णन करण्याचें सामर्थ्य आमच्याठायीं नाहीं. आणि त्यांचें वर्णन करून तरी त्या संपणार आहेत थोड्याच ?

बाबांचा बिछाना

ही घडलेली सारी हकीगत डेंगळे यांनीं चितांवर हे भाविक असल्यामुळें त्यांना सांगितली. त्यांनाहि ती ऐकून समाधान वाटलें. बाबांचा बिछाना किंवा त्यांच्या झोपण्याची जागा मोठी विचित्र होती. ऐकून नवल वाटेल तुम्हांला ! अवघी एक वीत रुंद व चार हात लांब अशी लाकडाची फळी ! त्यांची बिछाईत, त्यांचें अंथरूण–पांघरूण म्हणजे तेवढेंच काय तें ! ती मशिदींत जराजीर्ण चिंध्यांच्या सहाय्यानें लटकाविलेली असे. ती मशीद तरी काय ? तीही जुनी पुराणी होऊन मोडकळीस आलेली होती. तिचे खांबले कधीं पडतील याचा नेम नव्हता. आणि जेथें धोक्याचा संभव होता, अशा अढ्यासमोर ती फळी टांगलेली होती. तिच्यावर नुसतें संभाळून बसलें तरी देह धनुष्याप्रमाणें वांकवावा लागत असे; आणि अशा त्या विचित्र शय्येवर बाबा रात्रींच्या आरामासाठीं पहुडत असत. त्या फळीच्या दोन्ही बाजूंस म्हणजे उशाजवळ व पायांजवळ दोन दिवे लावून बाबा योगनिद्रा घेत असत.

त्या फळीचें आणखी वर्णन कुठवर करावें ? तिच्यावर जरा अल्गद जरी पाय ठेविला तरी ती निश्चित तुटून खालीं पडली असती. अशा प्रकारची तिची बळकटी होती. आणि अशा त्या फळीवर बाबा खुशाल आराम घेत पडत असत. हें कोणाला सांगितलें तर त्यावर त्याचा विश्वास बसणार नाहीं; आणि बसत नसेही. आणि म्हणून बाबा त्या फळीवर झोपतात तरी कसे हें पहाण्यासाठीं रात्रींच्या प्रहरीं अनेक लोक त्याठिकाणीं येत असत. पहातात तर काय ? बाबा खुशाल स्वस्थपणें फळीवर झोपलेले ! हा चमत्कार पहाण्यासाठीं येणाऱ्या लोकांची गर्दी पुढें अधिकाधिक वाढूं लागली. त्यामुळें त्रासही वाढूं लागला. त्याला तोंड देणें उत्तरोत्तर

कठीण होऊं लागलें. शेवटीं त्या त्रासापासून सुटका करून घेण्यासाठीं बाबांनीं ती फळी एके दिवशीं तोडून टाकिली. कारण त्याशिवाय दुसरा मार्गच नव्हता.

साईबाबा हे थोर संत, महंत आहेत, अशी ख्याति जनतेंत उत्तरोत्तर वाढत चालली. अनेक लोक त्यांना नाना प्रकारचे नवस करूं लागले. शिरडींत आस्ते आस्ते लोक वाढत्या प्रमाणांत येऊं लागले. शिरडीला काशी, वाराणसीप्रमाणें तिर्थाचें स्वरूप येऊं लागलें. बाबांमुळें शिरडीची ख्याति वाढत चालली. सर्वतोमुखीं शिरडीचें नांव झालें. सुगंध देणाऱ्या फुलांमुळें मातीला महत्त्व येतें; हिऱ्यामुळें कोंदणाची महति वाढते किंवा सोन्यामुळें एखाद्या चिंधीलाही महत्त्व येतें, त्याचप्रमाणें बाबांच्या वास्तव्यामुळें शिरडीचें महत्त्व वाढत गेलें. शिरडी म्हणजे एक लहानसें व कोणाच्या लक्षांत न येणारें खेडें परंतु बाबांमुळें त्याला क्षेत्राचें स्वरूप आलें. अशा त्या सत्पुरुषाची थोरवी किती वर्णावी ?

वाईकर हरिदासाची फजिती

एकदां त्या शिरडी गांवांत बाबांचें दर्शन घेण्यासाठीं बरीचशी मंडळी आली. त्यांत नारायण गोविंद चांदोरकर हे होते. त्यांना नानासाहेबही म्हणत असत. ते जिल्हा कलेक्टरचे चिटणीस होते. दुसरे वाईचे रामदास हरिदास, तिसरे बापू नगरकर व चौथे कानगांवकर या नांवाचे गृहस्थ; अशी बरीच मंडळी बाबांचें दर्शन घेण्यासाठीं आली. त्यांत जे रामदास होते त्यांना दुसऱ्याच दिवशीं हनुमान जयंतीसाठीं नगरला जायचें होतें. त्यांच्या मनाला स्वस्थता नव्हती. ते जाण्यासाठीं चुळबूळ करीत होते. म्हणत होते— 'आतां दर्शनबिर्शन पुरें झालें. मला लौकर निघालें पाहिजे. गाडी साधायची आहे. आटपा एकदां लौकर!'

बाबांना त्यांची ती गडबड समजली; ते नानासाहेबांस उद्देशून म्हणाले, 'जायचें हें आहेच; परंतु भोजन उरकून गेलेलें बरें असें मला वाटतें. बाबांचा हा सल्ला ऐकून नानासाहेब त्यावर कांहीं एक बोलले नाहींत. कानगांवकर यांस बरोबर घेऊन बाबांच्या इच्छेप्रमाणें ते भोजन उरकण्याच्या तयारीस लागले. तिकडे त्या वाईकर रामदासांची काय गडबड चालली होती ती पहा! त्यांना तेथून केव्हां एकदां निघेन असें झालें होतें. बाबांच्या शब्दांकडे लक्ष पुरविण्याची त्यांना जरुरी वाटली नाहीं. बापू नगरकर त्यांना समोर दिसले. त्यांना उद्देशून ते म्हणाले, 'अहो! येथें आतां विचार कसला करायचा? इथून निघायचें हाच विचार! माझें उद्यां नगरांत आहे कीर्तन. या वेड्यापिराच्या नादास लागून आपलें कसें बरें चालेल? अहो! चिटणीस साहेबांचे काय! त्यांच्या घरीं गडगंज संपत्ति आहे. त्यांना कसली आली आहे काळजी! मी जर या फकिराच्या नादास लागून येथें लोंबकळत राहिलों, तर उद्यां भीक मागत फिरण्याची पाळी येईल माझ्यावर! येथें नाहीं कवडीची प्राप्ति! कसला आला आहे फायदा येथें रहाण्यांत? चला, आपण स्टेशनच्या मार्गास लागूं या. आतांची गाडी आपण साधलीच पाहिजे. चला; निघूं या.

असें बोलून ते दोघेहि स्टेशनच्या मार्गास लागले व त्यांनीं स्टेशन गांठलेंहि. त्यांच्यापैकीं मागें कोण राहिले ? नानासाहेब (चिटणीस) व कानगांवकर.

बाबानीं हें जाणलें. ते दोघे निघून गेल्याचें त्यांना समजलें. ते नानासाहेबांस हांक मारून म्हणाले, ' हें जग कसें स्वार्थी आहे पाहिलेंत ? त्यांना आपले साथीदार किंवा मित्र यांची पर्वा नाहीं. आपण बरोबर आलों व बरोबरीनें गेलें पाहिजे हें त्यांच्या ध्यानीं मनीं नाहीं. ध्यानीं मनीं केवळ स्वार्थ ! आपला मतलब कसा साधेल एवढेंच पहावयाचें. यासाठीं मित्र जोडावा तो असा जोडावा कीं जो आपणास कल्पांतींहि सोडणार नाहीं. सुगंध फुलापासून कधीं दूर होत नाहीं. त्याचप्रमाणें खरा मित्र केव्हांही आपणास सोडून दूर जाणार नाहीं. ठीक आहे. या जगाची रीत कशी आहे ती तुम्हांला सांगितली. यांत जें कांहीं समजायचें तें समजा. तुमचें जेवणखाण झालें ना ? आतां तुम्ही खुशाल येथून स्टेशनवर जा. गाडी तुम्हांला मिळणार. ती सुटायला अजून वेळ आहे. मात्र मी बोललों तें नेहमीं लक्षांत ठेवा.'

चिटणिसांनीं होकारार्थी आदरपूर्वक मान हालविली, बाबांच्या चरणकमलांवर मस्तक ठेविलें व त्यांचा आशिर्वाद घेऊन ते स्टेशनवर जाण्यासाठीं निघाले. रामदास कथेकरी व बापू नगरकर हे जेवण न घेतां तसेच गाडी गांठण्यासाठीं घाईघाईनें स्टेशनवर येऊन बसले होते. ते तसेच गाडीची वाट पहात बसून राहिले होते. ते उपाशीं निघाले व तसेच उपाशीं बसून राहिले होते. स्टेशनवर काय खायला मिळणार ? पोटांत तर कावळे काव काव करीत होते, व हे मनांतल्या मनांत चडफडत होते. त्या चडफडण्याचा कांहींएक उपयोग नव्हता. संतांच्या शब्दांची अवज्ञा केल्याचें त्यांना योग्य तें बक्षिस मिळालें होतें. नानासाहेबांस आलेले पाहून ते दोघेहि विरघळून गेले. अगदीं लाजल्या-सारखे झाले व खालीं मान घालून उगाच माती उकरायला लागले ! प्राप्त परिस्थितींत दुसरें तरी काय करणार !

त्यांना त्या स्थितींत पाहून नानासाहेब चांदोरकरांना आश्चर्य वाटलें. ते म्हणाले, " अहो ! हें काय ! आम्हीं जेऊन खाऊन आलों तरी अद्याप तुम्हीं येथेंच कसे ? तुम्हांला नगरास जायचें होतें ना ? गाडी नाहीं मिळाली वाटतें ! यावर नगरकर उत्तरले, ' काय सांगायचें आणि बोलायचें ? उगाच येण्याची घाई केली. त्या सत्पुरुषाचें ऐकलें नाहीं. त्याचें चांगलें फळ आम्हांला मिळालें ! अहो ! काय सांगूं ! गाडी स्टेशनांत यायला अजून तीन तास आहेत ! यांच्या नादीं लागून येथें आलों आणि या ओसाड स्टेशनांत उपाशीं तडफडत बसलों आहोंत ! अशी आमची फजिती झालेली आहे. तुम्हीं मात्र फार चांगलें केलें. धन्य आहे तुमची ! "

बऱ्याच वेळानें गाडी आली व सारेजण एकत्र गाडींत बसून नगरास आले. एकंदरींत काय ? बाबा त्रिकालज्ञ होते हें त्रिवार सत्य आहे. त्यांना आमचें वंदन असो.

आप्पावरील संकट

पूर्वी शिरडींत अप्पा कुळकर्णी या नांवाचे एक गृहस्थ रहात असत. साईबाबांवर

त्यांचा शुद्ध भक्तिभाव होता. माणसानें श्रद्धाशील असावें लागतें. अप्पांची साईचरणांवर श्रद्धा. प्रत्येक मनुष्य पूर्वसंचिताच्या बंधनांत वावरत असतो. पूर्वकर्मानुसार कोणाला कशी बुद्धि होईल व कोणावर काय प्रसंग येईल, हें सांगतां येणें कठीण असतें. त्या आपल्या पूर्वकर्मानुसार त्याच्यावर कोणता प्रसंग ओढवला तो पहा! एका कामाच्या बाबतींत त्यांच्यावर भलतीच आपत्ति ओढवली! ती खरी होती का खोटी होती हें भगवंताला माहीत; परंतु त्यांच्यावर संकट ओढवलें खरें. अप्पा कुळकर्णी यांच्याकडून अफरातफर घडली असा सर्वत्र गवगवा झाला. अधिकारीवर्गाही त्यांच्या बाबतींत संशय-ग्रस्त झाला. त्यांच्यावर खटला भरला जाणार असेंही कोणी म्हणूं लागले. या सभोंवार पसरलेल्या वार्ता ऐकतां ऐकतां अप्पांची भीतीनें गाळण उडाली. तेवढ्यांत प्रांतसाहेबां-कडून अप्पाला 'ताबडतोब येऊन भेटा' असा हुकूम आला! तुमचें म्हणणें काय आहे! त्याचा प्रत्यक्ष येऊन जबाब द्या, अशा स्वरूपाचा तो हुकूम होता.

तो हुकूम हातीं पडतांच आप्पाला दरदरून घाम सुटला! काय करावें हें सुचेना. आतां परत शिरडीला येणें घडत नाहीं या विचारानें त्यांचें मन दुःखीकष्टी झालें. हुकुमा-प्रमाणें निघणें जरूर होतें. जातां जातां बाबांचें दर्शन घेऊन जावें असें वाटून ते बाबापुढें जाऊन भक्तिपूर्वक दोन्हीं हात जोडून उभे राहिले. कंठ भरून आला होता. तोंडावाटे शब्द बाहेर पडत नव्हता. तरीही धैर्य करून म्हणाले, 'बाबा! माझ्यावर मोठा कठीण प्रसंग आला आहे हो! तुम्हीं साक्षात् परमेश्वर अहांत, तुम्हीं सत्पुरूष अहांत. साधु अहांत सर्व कांहीं अहांत. काळाचें नियंत्रण करणें तुमच्याच हातीं आहे. तुम्हीं करूं शकणार नाहीं अशी या जगांत एकहि गोष्ट नाहीं. मला या साऱ्या गोष्टींची पूर्ण जाणीव आहे. माझ्यावर हें जें अचानक संकट आलें आहे त्यांत खऱ्या खोट्याचा भाग किती आहे हें का मी सांगितलें पाहिजे तुम्हांला? आपण त्रिकालज्ञ अहांत. तेव्हां मी काय सांगूं? माझ्या आई! या प्रसंगीं माझ्या अब्रूचें रक्षण करा—यापेक्षां अधिक काय सांगूं?" असें विनवून अप्पांनीं महाराजांच्या पायांस घट्ट मिठी मारली व धाय मोकलून रडूं लागले.

थोड्या वेळानें दुःख आवरून व बाबांकडे भरल्या डोळ्यानीं पहात अप्पा म्हणाले, "बाबा! माझें कांहीं बरें वाईट झालें किंवा मला डाग लागला तर आपणासही कमीपणा नाहीं का? त्यामुळें आपलें नांवही कलंकित होणार नाहीं का? मी आपला दासानुदास; लोक काय बरें म्हणतील याचा जरा विचार करा व माझ्यावर ओढवलेलें हें संकट दूर करा. माझा समर्थ कुबेर माझ्याजवळ असतां मी कां म्हणून भिक्षापात्र घेऊन दारोदार हिंडावें? महासागरांत सुखानें विहार करणाऱ्या माशानें ल्हानशा डबक्याकडे जावें काय? माझे आईबाप आपणच आहांत. बाळाचें रक्षण दुसरें कोण बरें करतील? तुमच्या वशिल्यापेक्षां या जगांत दुसरा मोठा वशिला कोणता बरें असूं शकेल? तुमचे पाय सोडून मी दुसऱ्या कोणाचेहि पाय धरायला जाणार नाहीं. हेच पाय माझें रक्षण करण्यास समर्थ आहेत, अशी माझी श्रद्धा आहे. तेव्हां हे कृपासागरा! या संकटापासून माझा बचाव करा. अप्पा कुळकर्णी म्हणजे बाबांचा कल्याण, असें सारे लोक म्हणत असतात. समजा, मला शिक्षा झाली

तर तो कलंक आपणासहि लागणार नाहीं का? कामधेनू ज्यांची आई अशा पोराबाळांनीं दुसऱ्या गाईंच्या दुधाची अपेक्षा कां म्हणून करावी? कल्पवृक्षाच्या फळांनीं कांट्याकुट्यांत कां म्हणून जाऊन पडून रहावें? मी आपणास परोपरीनें सांगण्याची व विनवण्या करण्याची जरुरी का आहे? आपण सर्वज्ञ व विचारवंत अहांत. माझ्यावर कृपा करा; जननिंदेस उगाच पात्र होऊं नका; एवढीच माझी आपल्या चरणीं अखेरची विनंती आहे.'

बाबानीं दुःख जाणलें

अप्पा दुःखानें बेजार झाले होते. त्या भरांत काय वाटेल तें बोलत सुटले होते. बाबांनीं त्यांचें दुःख जाणलें. त्यांच्या दीन परिस्थितीची त्यांना बरोबर कल्पना झाली. त्यांना अभय व धीर देऊन बाबा म्हणाले, 'अप्पा! तूं चिंता करूं नकोस. प्रांतस्वारी सध्यां नेवाशाला आहे. कांहींएक भय न बाळगतां तूं जा तेथें. प्रवरेच्या काठीं वसलेल्या नेवाशा गावाचें महात्म्य फार मोठें आहे. या जगाचीं सारीं सूत्रें हलविणारा तो सूत्रधार मोहिनीरूपानें तेथें वास्तव्य करून राहिला आहे. 'भावार्थ दीपिका' लिहीत असतांना ज्ञानेश्वर महाराजांनीं प्रथम त्यांना वंदन केलें. तोच दशावतार व तोच अल्लाइलाही. अज्ञानी लोकांचें अज्ञान दूर करण्यासाठीं व त्यांच्या उद्धारासाठीं ज्ञानेश्वरही तोच झाला. तरी त्यांना भक्तिभावपूर्वक वंदन करून तूं प्रांतसाहेबापुढें हजर हो. तोच तुझें रक्षण करील व या संकटांतून बचाव करील हें निश्चित समज.'

बाबांच्या सांगण्याप्रमाणें अप्पा तंतोतंत वागले. तडक नेवाशास जाऊन त्यांनीं मोहिनी महाराजांस प्रणीपात केला व नंतर प्रांतसाहेबांच्या कचेरींत जाऊन जो कांहीं जबाब लिहून द्यावतो लिहून सादर केला. अंतःकरणांत बाबांचें स्मरण सतत चालू होतें. त्यांच्या जबाबानें ते निर्दोषी असल्याची साहेबांची खात्री झाली. व अप्पास निर्दोष म्हणून सोडून देतांना ते म्हणाले, 'तुमच्याकडून पैसा खाण्याचा गुन्हा घडलेला नाहीं, अशी माझी खात्री झाल्यामुळें मी तुम्हांस सोडून देत आहें.'

हें ऐकून किती आनंद झाला आहे अप्पांना! ते कचेरीबाहेर येऊन आनंदभरांत शिरडीकडे तोंड करून व बाबांचें नांव घेऊन नाचूं लागले. म्हणाले, 'बाबा! केवढी तुमची माझ्यावर कृपा! माझा कल्पवृक्ष तुम्हीच. मी जी जी इच्छा केली ती तुम्ही पूर्ण केली. भक्तांचें कोडकौतुक तुम्हींच पुरवावें. माझ्या अब्रूवर केवढा घाला आला होता! मी धुळीस मिळालों असतों! तुम्हीच केला बचाव माझा!'

आपलें कामकाज संपवून अप्पा कुळकर्णी दुसऱ्या दिवशीं शिरडीस येतांच बाबांच्या दर्शनासाठीं गेले व त्यांना साष्टांग प्रणिपात करून घडलेली सारी हकीगत त्यांना निवेदन केली. ती ऐकून घेऊन बाबा म्हणाले, 'असें त्यांत मी कांहीं केलें नाहीं! कर्ता करविता परमेश्वर आहे. आम्हीं काय करणार! भगवंत आपल्या भक्तासाठीं अशक्य गोष्टी शक्य करून दाखवींत असतो. ही सारी त्याची लीला आहे. आपण त्याच्यावर श्रद्धा ठेविली पाहिजे!'

(अपूर्ण)

****

माणुसकी म्हणजे मानवाच्या गळ्यांतील बहुमोल मोत्यांचा कंठा! माणुसकी प्रगट करून ह्या मानाचा कंठा धारण करण्याचे प्रसंग आपल्या आयुष्यांत हरघडी येतात; परंतु आपण ते प्रसंग पायांखालीं तुडवितों. सौराष्ट्राचे राजा देपाळ म्हणजे माणुसकीचा पूर्णावतार होते. त्यामुळें जेथें जेथें त्यांचीं पावलें पडलीं, तेथें तेथें मोत्यांच्या राशी आढळून आल्या! केवढें पुण्य त्यांच्या गांठीशीं होतें!

माणुसकीचीं मोत्यें!

****************** पु. बा. कुळकर्णी ******************

जसा महाराष्ट्र तसा सौराष्ट्र. महाराष्ट्रांत पूर्वी शाहीर होऊन गेले. त्याचप्रमाणें सौराष्ट्रांत शाहिरी पद्धतीचे पोवाडे करून गाणारा चारण नांवानें ओळखला जाणारा एक काव्यगायकवर्ग होऊन गेला. त्यांच्यामुळें पूर्वकालीन इतिहास थोडाफार अवगत होतो. सौराष्ट्रांतील एका गांवीं चारण कुळांत जन्माला आलेला, परंतु शेती मातीवर निर्वाह करणारा एक बागेदार चारण होऊन गेला. तो लिहायला वाचायला शिकला नव्हता. वडिलार्जित जमीन होती ती कसायची, खूप मेहनत करायची आणि उदरनिर्वाह करायचा. त्या आपल्या कामांत तो कधीं कसूर करीत नसे.

पावसाचा मोसम सुरू व्हायला फार थोडा कालावधि राहिला होता. शेतकरी पावसाची वाट मोठ्या उत्कंठेनें पहात असतात. तत्पूर्वी त्याच्या स्वागताची जरूर ती तयारी करीत असतात. शेत नांगरायचें तर बैलाची जोडी, नांगर वगैरे आयुधें सज्ज ठेवावीं लागतात, शेतीच्या उत्पन्नावर सारें वर्ष ढकलायचें असतें. या शेतकरी चारणा-जवळ जरुरीपुरते दोन बैल होते. त्यांची शक्य तेवढी काळजी त्यानें घेतली होती; परंतु ऐन मोसमाच्या वेळीं त्यांपैकीं एक बैल दगावला! गरीब शेतकऱ्याच्या वाट्याला ऐन प्रसंगीं आलेली ती मोठ्यांत मोठी आपत्ति होती. काय करणार? 'आलिया भोगासी असावें सादर.' पाऊस केव्हां कोसळूं लागेल हें सांगतां येणें कठीण होतें. बिचाऱ्याची धांवपळ झाली. दुःखीकष्टी झाला. शेजारीपाजारी सगेसोयरे, मित्र, यांपैकीं त्यानें कोणी ठेविलें नाहींत. एक बैल घेण्यापुरते पैसे त्याला हवे होते. धनिकांच्या घरीं जाऊन व्याजानें पैसे मिळविण्याचे प्रयत्न करून पाहिले; परंतु सर्व ठिकाणीं निराशाच पदरीं पडली. काय करावें सुचेना. सुन्न होऊन घरीं आला.

१।२ दिवस त्याच स्थितींत गेले. आकाशांत मेघांचा गडगडाट सुरू झाला, विजा चमकूं लागल्या आणि त्याबरोबर चारणच्या मनांत कालवाकालव सुरू झाली. प्रसंगीं कोणी उपयोगी पडला नाहीं. शेजारचे शेतकरी नांगरणी करण्यासाठीं गाणीं म्हणत

घराबाहेर पडूं लागले. त्यांच्या घरांतील बायका त्यांच्या न्याहारीच्या तयारीस लागल्या. परंतु या चारणाच्या घरांत मात्र निराशेचा काळोख पसरलेला होता.

ईश्वर मार्ग सुचवितो

संकट ओढवलें म्हणजे ईश्वर कांहीं ना कांहीं मार्ग सुचवितो. चारणाच्या संकटप्रसंगीं धावून येण्याची प्रेरणा एकालाहि झाली नाहीं, तरी त्याची बायको धनबाई नवऱ्याची चिंता जाणून पुढें सरसावली. तिच्याजवळ काय होतें ? धनदौलत नव्हती तरी ती माणूस होती. माणुसकीची धनदौलत तिच्याजवळ होती. शेताची नांगरणी तर झाली पाहिजे. एका बैलाची उणीव भासत होती. ती भरून काढण्यासाठीं ती पुढें आली.

नवऱ्याला उद्देशून ती म्हणाली, 'कसली चिंता करायची ? मी आहें ना ? बैलाऐवजीं मला जुंपा जोताला आणि शेताची नांगरणी करा. असं घरांत स्वस्थ बसून कसं चालेल ? चला ! कांहींएक विचार करूं नका यावेळीं !'

किती धीर वाटला त्या बोलण्याचा त्या भांबावलेल्या शेतकऱ्याला ! बायकोच्या अंगांत बैलाचें बळ संचारलें तसेंच त्याच्याही शरिरांत संचारलें.

काम वेळेवर पार पडलें पाहिजे. कोण काय म्हणेल याची त्या चारणाला पर्वा वाटत नव्हती. एक बैल, आपली बायको व जोताचें साहित्य घेऊन तो घराबाहेर पडला. एका बाजूला बैल व दुसऱ्या बाजूला बायको अशी ही जोडी जुंपली गेली. शेताची नांगरणी सुरू झाली.

बैल आणि बायको ! ही का जोडी झाली ! परंतु अडचणींत सांपडलेल्या त्या शेतकऱ्याला आपल्या शेतीच्या कामापुढें कसलाही विचार सुचत नव्हता. काम वेळेवर झालें पाहिजे. माझ्या कामाच्यावेळीं कोणीही माझी दयामाया केली नाहीं. जीव मुठींत घेऊन बायको पुढें आली व तिचा उपयोग करून घ्यावा लागला. माझा तरी काय दोष ! अशा रीतीनें तो चारण आपलें समाधान करून घेत होता.

सूर्यनारायण डोकीवर आला. मध्यान्हाची वेळ झाली तरीही नांगरणीचें काम चालू होतें. बिचारी धनबाई अगदीं थकून भागून गेली होती. तिच्या सर्वांगांतून घामाच्या धारा लागल्या होत्या. परंतु सारा त्रास ती निमूटपणें सहन करीत होती. जितकें काम उरकून घेतां येईल तेवढें उरकून घ्यावें, ही तिच्या नवऱ्याची दृष्टि होती. कामापुढें त्याला दुसरें कांहीं सुचत नव्हतें. परिस्थितीनें तो कठोर बनला होता.

देव हळहळला !

त्याला नाहीं दयेचा पाझर फुटला, तरी देवाची नजर सर्वांवर असते. तो कृपेचा सागर. त्याला त्या गरीब मुक्या माउलीची करुणा नाहीं आली तरच नवल ! त्या कठोर मूक तपश्चर्येनें देव तळतळला—हळहळला !

त्याचवेळीं बाजूच्या रस्त्यानें राजा देपाल हे अवघ्या १।२ शिपायांसह सभोंवार पहात चालले होते. शेतांतील तें विचित्र दृश्य त्याच्या दृष्टीस पडलें. राज्यांत कुठें काय चाललें

आहे हें पहाल साध्या वेत्रांत फिरण्याची त्यांना संवय होती. पुण्यवान् प्राणी होता तो !

राजानें अनेक शेतकरी व बैल जुंपलेलीं जोतेंहि अनेक पाहिलीं होतीं; परंतु एक बाई व एक बैल जोडीनें जुंपलेले असें विचित्र जोत त्यानें साऱ्या हयातींत कधीं पाहिलें नव्हतें. त्यामुळें तें दृश्य तो तटस्थतेनें व आश्चर्यचकित मुद्रेनें पहातच राहिला. त्याचें अंतःकरण द्रवलें. राजा कसला तो ? करुणासागर देवच होता म्हणा ना. एक शिपाई बरोबर घेऊन राजा त्या मळ्यांत गेला व शेतकऱ्याला क्षणभर थांबण्याची विनंती करून म्हणाला, 'भल्या माणसा ! जमीन नांगरण्याचा हा काय विचित्र प्रकार चालविला आहेस ? बैलाबरोबर कोणी बामकोमाणसाला आजवर जुंपली आहे काय रे ? कुठून आठवली ही दुर्बुद्धि तुला ? कांहीं दया माया आहे कीं नाहीं अंतःकरणांत तुझ्या ?'

'होय. मला दयामाया नाहीं खरी !' तो शेतकरी म्हणाला,—'काय सांगूं बाबा तुम्हांला ? दयामाया करणारा व माझें दुःख जाणून घेणारा मला एकही माणूस सांपडला नाहीं. त्यामुळें माझ्या अंतःकरणांतही दयेचा लवलेश राहिलेला नाहीं. माझा एक बैल मेला. अनिवार दुःख झालें मला. घरोघर हिंडलों चार पैशासाठीं; परंतु कोणी नाहीं केली माझी दया ! सारे लोक माझ्याशीं बेपर्वाईनें वागले. माझ्या अंतःकरणांतील दयामाया त्यामुळें साफ आटून गेली आहे ! बैल नाहीं तर शेती नाहीं. शेती नाही तर अन्नधान्य नाहीं, आणि धान्य नाहीं. तर उपासमार ! माझ्या बायकोनें हें जाणलें व त्या मुक्या जनावराबरोबर मुक्याचें व्रत घेऊन ती राबते आहे बैलप्रमाणें या शेतांत !'

त्या माऊलीची कर सुटका

'समजलों, मी तुझं सारं तत्त्वज्ञान ! माझ्या डोक्यांत प्रकाश पडला. तुला एक बैल हवा आहे. मी तो आतांच आणून देतों, परंतु या माउलीची सुटका कर एकदांची !' राजा म्हणाला.

परंतु त्या शेतकऱ्याचा या सांगण्यावर कांहीं केल्या विश्वास बसेना. राजानें वाटेल तेवढे पैसे देऊन तावडतोब एक चांगला धट्टाकट्टा बैल आणण्यासाठीं आपल्या शिपायास पाठवून दिलें व म्हणाला, 'सोड आतां तरी त्या बाईला. येईल बैल थोड्याच वेळांत. त्याची चिंता नको.'

त्या शेतकऱ्यानें राजाच्या बोलण्याकडे लक्ष न देतां आपलें नांगरणीचें काम तसेंच चालविलें. त्याला विश्वास वाटेना. सर्व ठिकाणीं त्याची निराशा झालेली होती. त्याला विश्वास कां वाटावा ?

राजा पराकाष्ठेचा दुःखी झाला. बैलाशीं मनोभावें सहकार करणाऱ्या त्या बाईबद्दल त्याचें अंतःकरण दयेनें भरून गेलें होतें. तिचे ते हाल त्याच्यानें पहावत नव्हते. शेतकरी ऐकत नाहींसें पाहून राजा दीनवाणीनें म्हणाला, 'भल्या गृहस्था ! अरे, बैलाचें काय घेऊन बसला आहेस ? आत्तां येईल बैल ! सोड पाहूं तिला. तिचे हाल पहावत नाहींत रे माझ्यानें !'

'अहाहा! दया वाटते ना तुला तिच्याबद्दल! मग बैल येईपर्यंत तिच्याऐवजीं तूंच कां नाहींस जोताला जुंपून घेत? कोरडी सहानुभूति दाखविणारे आजवर मी पुष्कळ पाहिले आहेत!'

'असें होय! मग सोड पाहूं तिला! ही पकड माझी मान आणि बांध तुझ्या जोताला!'

राजानें आपली मान पुढें केली. धनबाईची सुटका झाली आणि तिच्या जागीं राजाला जुंपून नांगरणीचें काम पूर्ववत सुरू झालें.

दोन फेऱ्या घालून झाल्या असतील नसतील तोंच एक धष्टाकट्टा बैल घेऊन राजाचा शिपाई धापा टाकीत तेथें येऊन पोहोंचला.

बैलोबाशीं सहजरीतीनें सहकार करणारें तें राजवैभव पाहून शिपायाच्या आश्चर्याला पारावार राहिला नाहीं. तात्काळ राजाच्या मानेवरील जूं खालीं उतरलें व तें बैलाच्या मानेवर जाऊन बसलें.

राजाला कांहीं वाटलें नाहीं

त्या चारण शेतकऱ्याची गरज भागली. राजाची मनकामना पूर्ण झाली; आणि धनबाई पुढील त्रासांतून बचावली. घडलेल्या प्रकाराबद्दल देपाळ राजाला कांहीं वाटलें नाहीं. क्षणोक्षणीं सत्कृत्यांची माळ गुंफणाऱ्याला त्याचें काय वाटायचें? इतरांना त्याचें नवल. शेतकऱ्याचा हंसतमुखानें निरोप घेऊन राजा तेथून निघाला.

दिवसांमागून दिवस लोटत गेले. चारण शेतकऱ्याचें शेत ज्वारीच्या भरगच्च कणसांनीं प्रफुल्लित झालें. जिकडे तिकडे कणसेंच कणसें! परंतु एका मळ्यांतील कांहीं भागावर एकही रोप उगवलें नव्हतें; मग कणसें कुठून येणार? सारें शेत भरगच्च पिकानें हंसत असतां तेवढाच कोपरा कोरा करकरीत कसा राहिला? शेतकरी स्वतःशींच विचार करीत होता. बैलाची खैरात करणाऱ्या एका वाटसरूस थोडा वेळ वेठीस धरलें होतें! त्याचाच तर हा प्रताप नसेल ना? दुर्दैवी बिचारा!

अशा विचारांत शेत कापून, मळून झालें. मोत्याप्रमाणें तेजस्वी व पाणीदार ज्वारीनें सारें घर भरून गेलें. घरांत लक्ष्मी आली. केलेल्या कष्टाचें भरपूर फळ पदरांत पडल्याबद्दल शेतकरी व त्याची बायको आनंदांत होतीं. इतक्यांत ज्या जमिनीवर कांहीं उगवलें नाहीं ती जमीन खणून तरी पहावी, असें त्या शेतकऱ्यास वाटूं लागलें.

ज्या भागांत रोप वाढलें नाहीं तो भाग चारण शेतकऱ्यानें खणून पाहिला तों काय? त्याच्या आश्चर्याला सीमाच राहिली नाहीं. खरीखुरी तजेलदार व टपोरी मोतीं इतस्ततः विखुरलेलीं आढळून आलीं! कोणाला नाहीं आश्चर्य वाटणार? चांगलीं टोपलीभर मोत्यें त्यानें जमा केलीं. राजाचीं पावलें ज्या ज्या ठिकाणीं उमटलीं त्या भागांत मौल्यवान् मोत्यें उगवलीं.

केवढा पुण्यवान् प्राणी असला पाहिजे हा! तो चारण पश्चात्तापानें स्वतःशींच पुटपुटत होता. अशा पुण्यवंताला मी जोत्याला जुंपलें! कोण बरें असेल तो व कुठें

मला त्याची भेट होईल. तीं टपोरीं मोत्यें म्हणजे त्यांची कमाई. तीं त्यांना देऊन टाकलीं पाहिजेत.

माणुसकीच्या पोटीं मोत्यांचा जन्म

चारण बेचैन झाला. सैरावैरा फिरूं लागला. शेवटीं त्या पुण्यवंताचा पत्ता लागला एकदांचा. ज्यानें आपल्या प्रजेच्या कल्याणासाठीं कांहीं करायचें ठेविलें नाहीं. त्या लोकप्रिय राजाला–देपाळाला आपण जोताला जुंपलें आणि त्यानें भूतदयेनें प्रेरित होऊन निमूटपणें जुंपून घेतलें! केवढी ही माणुसकी! त्या माणुसकीच्या पोटीं मोत्यांचा जन्म झाला.

चारणच्या डोक्यांत चक्क प्रकाश पडलेला होता. त्यानें आपल्या बायकोला सारी हकीकत सांगितली व म्हणाला, 'भरघोस ज्वारीच्या रूपानें आपणास यंदा भरपूर मोत्यांचा लाभ झालेला आहे. तीच आपली दौलत. आणि या टोपलींतील मोत्यांचा मालक म्हणजे राजा देपाळच होय. तीं त्यांची त्यांना देऊन टाकून मी त्यांची क्षमा मागून येतों. त्याशिवाय मला अन्न गोड लागणार नाहीं.'

मोत्यांनीं भरलेली टोपली घेऊन तो चारण देपाळ राजाच्या राजवाड्यांत गेला. तो अशिक्षित असला तरी जातीचा चारण होता. त्याला काव्यस्फूर्ति झाली. राजापुढें मोत्यांनीं भरलेली टोपली ठेवून व साष्टांग प्रणिपात करून तो म्हणाला, 'जो जानत तुझ हाथ सांचा मोती निपजे। वपरावत दिनरात देव तने देपाळ दे ॥'

'हे देवतुल्य देपाळ राजा! तुझी पावलें जेथें जेथें उमटतील तेथें तेथें मोत्यें उगवतील हें जर मला अगोदरपासून माहीत असतें, तर मी रात्रंदिवस तुला कामास जुंपून तुझा भरपूर उपयोग करून घेतला असता' असें म्हणून त्यानें समोर ठेवलेली टोपली उघडली. ती मोत्यांनीं भरलेली पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. नंतर सारी घडलेली हकीगत तेथील लोकांस सांगून त्या शेतकऱ्यानें राजाजवळ क्षमेची याचना केली व कृपादृष्टि ठेवण्याबद्दल विनंती केली.

राजा म्हणाला, 'हीं मोत्यें तुझ्या शेतांत सांपडलीं, तेव्हां त्यांचा मालक तूंच आहेस. तुझा माणुसकीवरचा विश्वास उडालेला होता. सारेच कांहीं एका माळेचे मणी नसतात. जगांत माणुसकीचा अगदींच कांहीं नायनाट झालेला नाहीं. मी माझें कर्तव्य बजावलें, त्यापेक्षां अधिक कांहीं केलें नाहीं. दुसऱ्याच्या उपयोगी पडणें, दुसऱ्याची गरज भागविणें व अशा रीतीनें दुसऱ्यांचा दुवा संपादन करणें, यासाठीं तर आमचा जन्म आहे. '**फुलें उधळावीं! तुज म्हणुनी जन्मप्राप्ति**' हा चरण आम्हीं आमच्या अंतःकरणावर कायमचा कोरून ठेविला पाहिजे. जा ती टोपली घेऊन आणि सांगितलें तेवढें कर म्हणजे झालें?"

देपाळ राजाची माणुसकी व त्याची प्रखर कर्तव्यनिष्ठा यांचा परिणाम त्या चारणावर झाल्याशिवाय कसा राहील? त्यानें आपलें जीवन तो संदेश परोपरीनें झेलण्यांत घालविलें.

(श्री. चिमणलाल व्यास यांच्या एका लघुकथेच्या आधारें साभार)

बाबा तुमची श्रीमंती किंवा तुमच्या पूजेचा थाटमाट पहात नाहींत. त्यांचें सारें लक्ष असतें तुमच्या अंतःकरणांतील निर्मळ भक्तिभावाकडे !

जेथें भाव अपरंपार—

****

लेखक : **त्रिमूर्ति**

१) न लगे मज पूजा संभार । षोडश वा अष्टोपचार ।
जेथें भाव अपरंपार । मजला थार ते ठायीं ॥ अ. १३–१३

२) विना अभिमान अणुप्रमाण । मज हृदयस्था यावें शरण ।
होईल अविद्या तात्काळ निरसन । श्रवण कारण संपेल ॥ अ. ४४–१७

३) जेथें भक्ति श्रद्धान्वित । तयाचा मी नित्यांकीत ।
ये अर्थी न व्हावें शंकीत । इतरत्र अप्राप्त मी ॥ अ. २–८३

—श्रीसाई सच्चरित्र

श्रीबाबांची पूजा व भक्ति कशी करावी हें वरील ओव्यांत स्पष्ट केलें आहे. लौकिक दृष्टया आपण बाबांची जी पूजा करतों ती ठीक आहे, त्यांत कांहीं वावगे नाहीं. परंपरेनें चालत आलेल्या पद्धतीप्रमाणें बाबांची पूजा केल्यानें व भक्तीचा एकंदर थाट उडवून दिल्यानें बाबा प्रसन्न होतीलच असें मात्र समजण्याचें कारण नाहीं. ऐश्वर्य व विधियुक्त पूजा हें बाबांच्या प्रसन्नतेचें गमक नाहीं. पुजेंत कोणती गोष्ट बाबांना प्रिय आहे, भक्तांनीं त्यांना काय अर्पण करावें हें बाबांनीं वरील ओव्यांत स्पष्ट सांगितलेलें आहे. त्यांत कुठलीहि शंका अगर वादावादी त्यांनीं ठेवलेली नाहीं. मोठी उत्कृष्ट आरास, पुष्कळसे हार, उत्तमोत्तम नैवेद्य; रात्रंदिन दीप वगैरे असलेली वैभवशाली पूजा इच्छा असेल तर करा, पण मला मात्र केवळ त्यांत महत्त्व वाटत नाहीं, तुम्हांस वाटेल तर करा तशी पूजा. माझा मात्र तसा मुळींच आग्रह नाहीं. शक्य असेल त्यांनीं सर्व प्रकारें ऐश्वर्ययुक्त अशी माझी पूजा आपल्या भावनेखातर करावी, त्याला माझी ना नाहीं. पण हें लक्षांत ठेवा कीं, मला तुमच्या त्या सोन्याचांदीच्या भांड्यांतील साहित्याची मुळींच जरूरी नाहीं. या गोष्टी बघून मी खूष होईनच असें समजूं नका.

मी काय पहातों ?

माझें लक्ष या गोष्टीकडे नसतें. तुम्ही माझी पूजा करूं लागला कीं मी तुमच्या अंतःकरणाकडे पहात असतों. तें किती स्वच्छ आहे, त्यांत मी किती ठसलों आहे तें मी पहातों. स्वच्छ अशा अंतःकरणांत मला जितकी जास्त जागा भक्तानें दिली असेल तितका

मी त्यावर प्रसन्न होतों. स्वच्छ—अहंकार विरहीत अंतःकरणानें माझ्या चरणीं येणारा भक्त मला प्रिय आहे. तो मला जवळचा आहे. अशा भक्तानें मला गंधाचा टिळा न लावतां वा फुलाची पाकळीही न वाहतां श्रद्धापूर्वक नुसता नमस्कार केला तर ती त्याची पूजा तुमच्या लाखों पूजांच्या मोलाची मी समजतों. तुमच्याकडून मला हार व पेढे नकोत. ते मी तुम्हास देईन. तुम्ही मला काय देऊं शकणार ! माझेंच मला देणार ना ? त्यांत काय मला चव ? तुमचें अंतःकरण मला पाहिजे. त्यांत माझी छबी कोरा. ती जितक्या सफाईनें कोराल तितका मी तुमचा व तुम्ही माझे. गुळामागें जसा मुंगा तसा मी तुमच्यामागें असेन.

जेथें भाव अपरंपार । मजला थार तें ठायीं, ही बाबांच्या पूजेची गुरुकिल्ली आहे. ती आपण वापरली पाहिजे, निष्ठेनें व आर्ततेनें बाबाकडे गेलें कीं काम झालें. भरतीच्या लाटांची ओढ चंद्राकडे असते. तशी अंतःकरणाची ओढ बाबांकडे पाहिजे. मग लौकिक-दृष्ट्या जशी जमेल तशी पूजा खुशाल करा.

बाबा दीनदुबळ्यांचे

बाबांनीं आपल्या पुजेंत कमालीचा साधेपणा व कर्मांत कमी आडकाठ्या ठेवल्या आहेत; बाबा व्यवहारी (Practical) होते. अव्यवहार्य गोष्टी त्यांनीं कधींच सांगितल्या नाहींत. सामाजिक परिस्थिति डावलून अध्यात्माची वाटचाल करणें सामान्य जनतेला शक्य नाहीं हें ते जाणून होते. आपले बहुसंख्य भक्त पैशानें गरीब आहेत हें बाबा विसरूं शकत नव्हते. परंपरेनें भक्तिमार्गांत रूढ झालेले पूजादि प्रकार परंपरेच्या पकडींत असलेल्या व पैशानें, वेळेनें व जागेनें गरीब असलेल्या भक्तांना पेलणार नाहींत हें बाबांनीं ओळखलें होतें. ऐश्वर्ययुक्त अशा श्रीमंती पूजा गरिबांना परवडतील काय ? एक वेळ जेवण्याची मारामार त्यांनीं काय करावें ? अहोरात्र पोटासाठीं काबाडकष्ट करणाऱ्यांनीं वेळ कोठून आणावा ? देव काय श्रीमंतांच्या मालकीचा ? बाबा तर गरिबांचे, दीनदुबळ्यांचे, अडल्यानाडल्यांचे कनवाळू, गरिबांतल्या गरीबालासुद्धां आपण साध्य असलों पाहिजे, ही त्यांची मनीषा. आजपर्यंत देवळांत स्थित केलेला देव तेथून काढून त्याला गरीबाच्या झोंपडींत, जनतेच्या जीवनांत खेळायला लावण्याची बाबांची इच्छा. यास्तव बिनखर्चाच्या व लाखमोलाच्या गोष्टी करण्यास बाबांनीं सांगितल्या आहेत. गरीबाच्या झोंपडींत, टांग्यांत, माती वाहणाऱ्या लॉरींत बाबा असलेले आपण पहातों. कारण, 'जेथें भाव अपरंपार—'

आजची बहुमोल देवपूजा

बाबांच्या भक्तींत आणखी कांहीं गोष्टी महत्त्वाच्या आहेत. जे संसारी आहेत. त्यांनीं संसार सोडून देण्याची जरूरी नाहीं. ईश्वरप्रणित कर्तव्यें करणें ही आजची देवपूजा आहे. आपलीं कामें, आपलीं कर्तव्यें, आपल्या जबाबदाऱ्या टाकून देवळाकडे धांव घेण्याची वा अरण्यांत जाऊन बसण्याची जरूरी नाहीं. संसारांत राहून परमार्थ साधणें हेंच आजच्या काळांत उचित आहे. तो कसा साधावा हें बाबांनीं दाखवून दिलें आहे.

बाबांचा हा मार्ग सोपा आहे, त्यांत दोन गोष्टी येतात. एक स्वकर्तव्याचरण व दुसरी भक्ति—मुख्यतः नामस्मरण. आपल्या वाट्यास आलेलीं कामें समाधानानें करावीत. समाधान हा आत्मिकबलाचा पाया आहे. कोणतेंही काम हल्कें नाहीं. कौटुंबिक माणसानें आपल्या कुटुंबासंबंधीं कर्तव्यें करणें हा सेवाधर्म आहे. कर्तव्य पार पाडतांना आपण अप्रत्यक्षपणें ईश्वराचीच सेवा करीत आहोंत अशी भावना असावी. कुटुंबाचें पालनपोषण वा कल्याण आपण करीत नसून ईश्वर करीत असतो. त्याच्या योजनेप्रमाणें सर्व घडत असतें. आपण केवळ त्याचे एजंट आहोंत, भारवाहक आहोंत. माझ्याजवळ जें आहे, तें माझ्या कुटुंबांतील माणसांसाठीं, माझ्या अनेक बांधवांसाठीं ईश्वरानें माझ्या हवाली केलें आहे. यास्तव त्याचा उपयोग या सर्वांच्या हितासाठीं केला पाहिजे. जें मी करीन त्यांत इतरांचेंहि चांगलें साधलें पाहिजे. या भावनेनें संसारांतील कामें करीत राहिल्यानें आपोआप आपल्या हातून देवपूजा घडते. मात्र जरूर त्या पेक्षां जास्त आसक्ति कशाबद्दलही बाळगूं नये. अनासक्तिपणें नित्याची कामें करावींत. अशा प्रकारें संसार करीत राहणें ही बहुमोल देवपूजा आहे. संसारांत पडून परमार्थ साधण्याचा हा मार्ग आहे. नाथांनीं याच वृत्तीनें परमार्थ केला.

सर्वांत सोपा उपाय

अनासक्तीयोग कठीण आहे हें खरें. संसारी माणसास तो पूर्ण साध्य होणें अशक्य आहे. असें असलें तरी तो योग संसारी माणसास बराचसा साध्य करून घेतां येईल. यासाठीं सोपा उपाय म्हणजे नामस्मरण. नामस्मरणानें आपल्या भक्तीचें वर्तुळ जसजसें वाढत जाईल, तसतसा निरनिराळ्या वासनांचा क्षय आपोआप होऊन चित्तशुद्धी होईल. त्यासाठीं मुद्दाम नाकें दाबण्याची जरूरी नाहीं. नामस्मरणाचा मार्ग संथपणें चालणारा व कालावधि घेणारा असला तरी तो खात्रीचा, बिनखर्चाचा व संसारी माणसाला पेलण्यासारखा आहे. कुठेंतरी स्थगित होणाऱ्या सशाच्या वेगापेक्षां धिमे धिमे ध्येय गांठणारा कासवाचा वेगच संसारी माणसाला तारक आहे. म्हणूनच स्वकर्तव्य व त्याबरोबरच नामस्मरण हा मार्ग बाबांनीं सांगितला आहे. यास्तव श्रीसाईसच्चरितकार गर्जना करितात कीं—

> म्हणवूनि देह प्रपंचाला सोपा । चित्त साईचरणीं समर्पा ।
> मग तयाची होईल कृपा । उपाय सोपा हा एक ॥